

RĂZBOIUL DIN EXTREMUL ORIENT

CHINA, IAPONIA, RUSIA ASIATICĂ

SCHIȚE

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & Comp., CALEA VICTORIEI, 21

1904

Această carte e o compilație. Dacă am făcut-o, motivul este convingerea mea că a sosit vremea ca noi să ne lămurim prin cărți scrise în limba noastră, în sensul nostru, asupra tuturor marilor întrebări ale timpului.

Prin compilație trebuie să se înțeleagă numai că n'am fost nici în China, nici în Iaponia, nici în Siberia, că n'am vorbit de-a dreptul cu popoarele de acolo și nu li-am cetit literatura, că n'am luat statisticile din publicațiile oficiale.

Orînduirea însă, judecata, punctul de vedere, toată combinarea elementelor de informație culese în cărți bune îmi aparțin. Cartea aceasta e *a mea* ca oricare alta, pagină eș pagină, rînd cu rînd, ideie cu ideie.

Dacă publicul o va primi bine, ea va fi și mai completă într'o ediție a doua. În acest caz făgăduiesc cărți analoage asupra altor probleme politice ale momentului.

April 1904.

PRINCIPALE CĂRȚI ÎNTREBUINȚATE

1. Baron de Hübner, *Promenades autour du monde*, 1871, Paris, Hachette, in 8°.

2. Laurence Oliphant, *La Chine et le Japon, Mission du comte d'Elgin pendant les années 1857, 1858 et 1859*, traduit par Guizot; Paris, Lévy, 1860, 2 vol. in 8°.

3. Henry Dumolard, *le Japon politique, économique et social*; Paris, Colin, 1904; ed. a 2^a. Autorul a fost profesor la Tokio și da foarte multe lamuriri precise și bine orînduite.

4. G. Weulersse, *le Japon d'aujourd'hui: études sociales*, Paris, Colin, 1904; ed. a 2^a. Autorul a fost bursier de studii în Iaponia; cartea are și o parte pitoreasca, foarte bine scrisa.

5. A. B. de Guerville, *Au Japon*, Paris, Lemerre, 1904. Autorul e un om de lume; a cunoscut în Iaponia mulți Iaponeși: spune multe anecdote, fără mult haz.

6. André Bellessart, *Voyage au Japon. La société japonaise*, Paris, Perrin, 1902; ed. a 3^a. Încoronată de Academia francesă. Autorul face mai mult stil și filosofie socială.

7. Lankenau și Oelsnitz, *Das heutige Russland. Bilder und Schilderungen aus allen Theilen des Zarenreiches in Asien*, Leipzig, 1877, in 8°.

8. *Printemps parfumé, roman coréen*; tradus de Rosny. Paris, colecția Nelumbo.

9 J. J. M. de Groot, *Sectarianism and religious persecution in China*, I, Amsterdam, 1903, in 8° Autorul e un misionar care întrebuințează și citează izvoare chineze.

Articolele lui Cordier și Cahun în *Histoire générale* a lui Lavisse și Rambaud, capitolul despre China în *Weltgeschichte* a lui Th. Lindner sînt bine informate și bine cugetate. Cordier a dat și în *Grande Encyclopédie* articole despre China, care formează ce e mai sigur și original în noua literatură franceză asupra subiectului.

Pentru campania din 1860 istoriile Imperiului al doilea (precum : Taxile Delord).

Asupra calatorului moldovean în Siberia, Nicolae Spatarul, v. pentru moment Emile Picot, în Émile Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIIe siècle*, IV. Asupra lui, pregătesc un studiu deosebit.

În românește aŭ scris despre războiul capitaniilor de artilerie P. Angelescu (*Considerațiuni asupra cauzelor situației actuale în Extremul Orient*) și I. Jitianu (*Conflictul ruso-japonez*); București, în 8°.

CARTEA I

C H I N A

1. Țara și locuitorii.

Tot ce se petrece acum în țerile acelea, foarte depărtate de noi, în acea margine răsăritcană a Asiei de la Răsăritul nostru: negociații de diplomați și războaie pe uscat și pe apă, pornește de la o mare nevoie istorică: prefacerea Chinei. Vremea noastră nu mai îngăduie nici-unui popor să fie cu totul altfel decât celelalte. El trebuie să se transforme: prin el însuși sau prin alții, cari atunci îl opresc pentru sine după ce l-au transformat. E o frăție prin muncă, de voie pentru cei harnici și ageri, de nevoie pentru cei leneși și înceți la minte, de care nu poate scăpa nimeni pe pământul care ni se pare așa de îngust, încît civilisația nu mai poate jertfi nimic din întinderea lui. Negustorii, meșteșugarii, militarii, oamenii de știință, mulțimile flămânde ale Europei au nevoie de cele cinci milioane de kilometri pătrați ai Chinei proprii, de cele zece milioane ale Chinei la un loc cu «provinciile» sale. Cele trei sute cincizeci de milioane de Chinesii și Tatarii cari locuiesc aceste pământuri

binecuvîntate cu toate darurile firii, nu sînt în stare să le apere. Ei nu pot lucra singuri pentru civilizația nouă și din toate părțile vin cu arma în mîină alții ca să-î îndrepte, să-î supravegheze și să-î dijmuiască. Fiindcă acești ajutători lacomi sînt prea mulți, și cer fiecare o parte prea mare, ei ajung la tunuri. Dezbaterile dintre dînșii alcătuiesc cea mai însemnată întrebare din ziua de astăzi: chestia Orientului-Extrem.

Toate se lămuresc prin China. Prin starea ei de astăzi și prin trecutul ei. De la dînsa prin urmare trebuie să se înceapă, arătîndu-se cum a ajuns, în cursul celei mai lungi dezvoltări istorice pe care a avut-o vre-o parte din omenire, la împrejurările de astăzi.

Oceanul Pacific, închis în mări mai mărunte, între un lanț de insule și între continent, lovește molii, cu puteri înfrîinate, într'un pămînt lutos pe care-l rotunzește în coaste arcuite, în golfuri ca un lac, în peninsule greoaie, cum e Coreea, rupîndu-le apoi une ori în ostroave, cum e Hainan, în golful de Tonchin. Printre șiruri de munți ce taie țara în lat, se strecoară riuri largi, cu apele schimbătoare ca bogăție și ca putere: Amurul, Huang-Ho, Iangtchiang, toate navigabile, pe lîngă cursuri mai mici ca Pei-Ho și Sichiang. În fund sînt lacuri, apoi pe nesfîrșite întinderi în Apusul sălbatec și fără locuitori suflă vîntul zădarnic al pustiei, care cuprinde în fălcile sale munții de piatră și cîmpiile roditoare de loess și pămînt negru.

Falca de sus se chiamă marele deșert Gobi, cea de jos e Tibetul. Mai sus de Amur, nu e nici un rîu care să curgă spre Oceanul Pacific; toate se strecoară, cînd le îngăduie frigul care împărățește acolo, spre Marea ghețurilor veșnice, spre Oceanul Nordului. De la dunga Sichiangului în jos — mare însă și el cît Tisa noastră — apele curg la vale spre Marea de Miazăzi, Oceanul cald al Indiilor cu climă africană, și munții s'au rupt și ei acum spre Sud. Dincolo de Gobi e Mongolia, e Mancu-ria, — aceasta, mai spre Mare, mult mai mică de cît cealaltă —, țeri mărginașe și supuse, precum este, *supt* pustiū, Tibetul, și dincolo de Sichiang, Tonchinul, Anamul, prelungire a coastei chineze.

China, *Cina*, înseamnă coastă, și oamenii țerii aū spus străinilor numai cum se chiamă în limba lor termenul Mării unde acești străini veniseră de foarte departe, pe marile lor corăbii cu pînze și vîsle. Țara toată are alt nume, un nume poetic, cum sînt toate acelea pe care le întrebuițează Chinesii: Împărăția din mijloc. Aceasta înseamnă că ea se află la mijlocul pămîntului, între țerile nordice și sudice, răsăritene și apusene, — căci ei așa cred că e așezată patria lor: *drumuri* și *mări* duc la Împărățiile supuse, a «Dimineții liniștite»: Coreea, a «Soarelui ce răsare»: Iaponia, din insulele de la dreapta, ale «barbarilor Apusului»: noi, toți Europeni, de la Rus până la Engles și de la Norvegian până la Sicilian, și la regatul Siamului, din Indochina, la Împărăția Indiilor, care vor fi

pentru «Chinesii țerile de la Miazăzi». Dar mijloc înseamnă și centru, osie de învîrtire, focar de lumină: «Împărăția Mijlocului» e cea d'întăiu decî dintre Împărățiile lumii, ba, la dreptul vorbind, singura Împărăție, pe care puterea dumnezeiască însăși a înființat-o, în adîncul vremilor ce nu se pot socoti, coborînd pentru a o stăpîni pe *Fiul Cerului*, al cărui neam este veșnic.

Chinesii, cari aū o uriașă tradiție istorică, începînd cu peste 2.000 de anī înnainte de nașterea lui Hristos, care pentru dînșii n'are, firește, nici o însemnătate, cu peste 4.000 de anī înnaintea timpurilor noastre, Chinesii nu-și aduc aminte să fi venit de aiurea. Și nici nu e nevoie să se creadă în vre-o înlocuire de rasă mai veche prin puternicii și înceții oameni de rasă galbenă. Totdeauna vor fi stat din muntele curat până la malul otrăvit de pe marginea mării oameni de aceștia : nalți, ciolănoși, bine înfășurați în mușchi, foarte puțin nervoși, cu ochii pieziși, totdeauna negri într'un albuș ca porțelana, cu nasul strivit, cu părul foarte negru, gros, lucios.

2. „Pacea imperială chineză.“

Oameni mari și moi, tari și înceți, neobosiți și răbdători, aceștia sunt Chinesii. O fire mai pașnică decît a lor nu se poate închipui, și Natura pare să fi ales anume, pentru a-ī asigura în munca lor grea și cinstită, care a întemeiat cea mai veche

dintre civilizațiile în ființă astăzi, această țară largă, închisă prin pustiuri, prin Ocean, prin munți foarte înalți. Lor li s'a părut însă că și astfel sînt prea multe trecători pentru «barbari», și au ridicat de aceia, printr'o nespusă sîrguință și prin jertfe fără păreche, ziduri de piatră, care, alergînd în munte de la o culme la alta, desăvîrșiau închiderea față de orice primejdie, față de orice ispită de a se întinde: cele două ziduri mari, unul făcut înainte de Hristos, iar cellalt în veacul al XIV-lea, cînd se întemeiau Principatele noastre, — amîndouă zidurile, ruinate astăzi.

De la început decî ei s'au lăcătuit ca un învățat în cămăruța lui, ca o țesătoare în odăița ei, ca să lucreze, pentru singura plăcere de a lucra, măsurat, neconținut, ca și cum fiecare din ei ar fi avut să trăiască o mie de ani. Au cronicî pentru de patru ori o mie de ani, dar nu se vorbește în ele nici de atîtea războaie cîte la alt neam se întîmplă într'o sută. O expediție de cucerire chineză e un lucru cu neputință și care nu s'a mai întîmplat; Chinezii au primit numai supunerî de bună voie pentru bani, pentru daruri, pentru voia de a face negoț: așa s'au întins ei în Turchestanul răsăritean, în Mongolia și Mancuria, în Indochina. «Fiul Cerului» a zîmbit asupra supușilor celor noi, căroro nu li luase sînge. Față de «barbari» și-au apărut hotarele, prin zid, prin forturi, făcute cu mult meșteșug, cu tainiți pentru apărarea ostașilor, cu tunuri de aramă foarte mari și grele, împodobite cu cercurele și cu alte frumuseți la care Europeanii

nu se gîndesc cînd toarnă din bronz pe ale lor ; tunuri mari, care bubuie tare și n'au nevoie să fie țintite ; tunuri făcute ca să sperie. Căci ei, Chinesii, nu vreaū izbînde sîngeroase, ci numai să scape de dușman, făcîndu-l să-și piardă încrederea. De aceia și ostașii poartă căciuli roșii, pene mari, bălauri cusuți pe rochiile de mătasă de colorii strălucitoare, sau un veșmînt strîmt în floarea pielei omenești, așa încît trupurile mari se par cu totul goale, deosebindu-se numai, asupra lor, scuturile rotunde de paie, pe care sînt zugrăvite strașnice dihăanii ; alți luptători se înfățișează toți în negru sau toți în roșu, ca draci de întunerec și draci de foc ; ei aū atitea arme, încît nu se pot sluji de nici una : și puști, și săbii, și arce. Fiecare ține în mîna un steag mare care scînteie de departe cu luciul său mătăsos, steaguri ca zmeiele, în trei colțuri, cu pete albe pe un cîmp albastru sau galben, cu dinți în toate părțile, cari parcă vreaū să sfășie. Gongurile sună, flamurile filfiie, caii nechează, și apărătorii Împărăției din mijloc se împart în pîlcuri care iese pe rînd înaintea dușmanului, chiuind, injurînd, hohotind de rîs — o traducere a lui Homer în burlesc — și mai ales arătînd cu vîrfurile suliițelor acea parte a trupului unde nu face cinste să fie măcar rănit cineva. Iar, dacă protivnicul e atît de «învierșunat și îndărătnic» așa spun rapoartele oficiale despre războaie —, încît nu vrea să fugă, după ce s'au cheltuit atîta grozăvie de forme, de colorii, de sunete, de mișcări, ca să i se cruțe viața, — atunci... atunci Chinesul fuge el singur

mai curînd decît să se întîmple vre-o nenorocire.

Mari, lungi războaie se încheie cu pierderi de cîteva zeci, de cîteva sute de oameni. Cînd se vede că năvălitorul e hotărît să nu plece, că ia fort după fort, oraş după oraş, că risipeşte o oaste după cealaltă şi cutează a merge chiar asupra locului unde se sălăşluieşte Fiul Cerului, care nu poate apăra ţara, atunci Chinezul înţelege că aceasta e voinţa dumnezeiască şi el pofteste pe duşman să facă bunătatea, politeţa de a-l stăpîni. Aşa s'aŭ închinat ei pe rînd, făcîndu-se din acea clipă cei mai ascultători supuşi ai noului domn, Tatarilor din oştile lui Gengis-Han, cari i-aŭ înjugat, fără ca ei să simtă durere sau ruşine, la 1276. Aşa aŭ primit — după alte trei veacuri de dinastie pămînteană (Ming), — supremaţia manciură şi dinastia din Manciuria, care stăpîneşte astăzi. La o asemenea schimbare, numai Împăratul de pînă atunci îşi face samă, şi *mandarinii* (chinezeşte *cuan*), marii lui dregători se despart de lumina zilei, spînzurîndu-se, după toate regulile buneî cuviinţi celei mai fine, de creanga unui copac din grădină. Ceilalţi nu se miră de sfîrşitul unei dinastii, cum nu se miră de apusul unei zile. Străinul se face în curînd şi el un Fiŭ al Cerului fără nici-un cusur, tovarăşii lui de războiŭ se contopesc între Chinesî, ieau sufletul chinezesc, tare prin durata lui de 4.000 de ani, odată cu haina, locuinţa, felul de a fi al Chinesului. Unitatea e statornicită astfel din nou, şi localnicul zîmbeşte senin

la priveliștea biruinții nouă cîștigate de cultura sa străbună. Până și în războiul din 1858 cu Anglia și Franța, pașnicii locuitorii ai singurei Împărății adevărate, începuseră a privi pe Europeni, pe «dracii Apusului» cari înaintau spre Peching, ca pe stăpîniile lor de a doua zi, ca pe aducătorii unui nou Fiū al Cerului, și ei se plecau adînc, cu cozile atîrînd în gol, înaintea unei nouă întrupări stăpînitore a Dumnezeirii.

În trecutul Împărăției se socotesc multe războaie. Între anii 1840 și 1860 o bună parte din ținuturile de la Iangtchiang au fost în mîna așa numiților Taipinși, cari-și aveau capitala în marele oraș Nanching, pe malul rîului. Au fost destule lupte între soldații împărătești, Imperialii din acest colț al Asiei, și răsculații săi, cum își ziceau ei unii altora *poetic*, între «draci» și «ciumele scîrboase», — destule lupte, dar puține pierderi, dacă se lasă la o parte țeraniile goniți din casele lor, sărăciți, chinuiți și omoriți chiar de o parte ca și de alta, dacă nu se ține în samă pustiirea unor orașe înfloritoare, care scăzură, ca Șin-Iung, de la 500.000 la 500 de locuitori. Ani de zile se strecurară cu parade militare și călătorii de mandarină, care nu duceau la nici-un capăt.

Nici în asemenea mișcări nu trebuie să se vadă însă aplecări războinice din partea tacticosului popor harnic al Chinesilor. Oamenii vii ar fi sfîrșit mai răpede, într'un chip său în cellalt. Așa însă, luptătorii au o răbdare fără de margine.

Taipingii, numiți așa de la omul care i-a pus în mișcare și a rămas apoi în fruntea lor, nu vreaș altceva decît tot o «Împărăție de mijloc» cu un «Fiu al Cerului», dar, cum zic ei singuri, o «Împărăție cerească Tai-Ping». Aderenții lui se deosebesc de supușii credincioși ai zeului din Peching, prin aceea că poartă, ca o uniformă, părul lung, că se leagă la cap cu basmale portocalii, că înghit mai mult opium și au nevoie de mai multe femei și că ieaș în deșert numele lui Hristos, al Sfîntului Duh și al lui Dumnezeu Tatăl, amestecîndu-le în divagații religioase și politice cu totul lipsite de înțeles. Ei se așează în cîteva orașe, ridică steagurile lor în locul steagurilor legiuite, strîng ei veniturile Statului, pradă ei pe bieții oameni de la țară, și atîta. Ei se țin departe de Peching, spre care odată li-a fost totuși deschisă calea, și de la Peching, căruia-i răpesc însă transporturile de orez, nu vine nici-o putere serioasă ca să-i răpuie. Așa ceva poate să fie, cum se vede, oricît de mult, într'o țară cu 5.000.000 de kilometri pătrați de stăpînire directă.

Tot pe vremea Taipingilor, și poate supt înrîurirea biruinților ce cîștigaș aceștia, Musulmanii chineși din Yu-Nan și din Turchestanul răsăritean s'au ridicat și ei, prădînd ținuturile nordice, supt «cei doi Ma» și supt Iacub. Răscoala celui din urmă ținu până tîrziu în anii 1870—80. La acești noi luptători era și îndemnul religiei jignite, a Mohammedanismului care poate învierșuna și pe niște credincioși așa de molii cum sînt Chinesii;

mai erau apoi de sigur și întehiri șiretc din afară, de la frații de lege și de la iubitorii de pescuire în apă tulbure, dar între mersul acestor mișcări și al mișcării Taipingilor nu e nici-o deosebire prea mare de făcut. E piatra care, dezlocuită de cutremurul unei mîini de o clipă, se rostogolește tot mai departe la vale.

De atîtea ori Împărăția s'a îmbucățit. Dar aceasta nu s'a făcut pentru cuvinte care să se poată bine lămuri, cum se pot lămuri acele pentru care s'a sfărîmat Împărăția lui Carol-cel-Mare. Țara e nemărgenit de mare, legăturile de tot slabe, legături de dijmă pentru Împărat și de funcționari ce vin de la Împărăție. În veacul al VI-lea înainte de Hristos a fost ast-fel 180 de State, în secolul al III-lea șapte, după ce o bucată de vreme fusese unul singur. Apoi unitatea a fost iarăși statornicită până ce un dregător oarecare s'a arătat din nou neascultător. Nici nu poate să fie altfel, cînd sînt sute de milioane omenești de ținut în mîină cu frînele cele mai ușoare ce aș călăuzit vre-o dată o Împărăție. În Su-ciù stătea pe la 1850 un guvernator secundar, supus marelui mandarin însărcinat cu cîrmuirea celor două Chianguri, și acest funcționar fără legături de-a dreptul cu Curtea avea toate drepturile celui mai absolut tiran asupra trupurilor și sufletelor a 38.000.000 de locuitori,— cît Franța întregă. Dezlipirile și alipirile de provincii n'au nici-un motiv războinic.

Chinesul nu face politică: așa s'a deprins el

de 4.000 de ani de cînd se află într'un Stat cu organizație. El trăiește pentru sine: pentru cîmpul său, pentru prăvălia sa, pentru dregătoria sa, pentru familia sa, pentru mulțămirea sa, și nu se gîndește la alte lucruri. Împotriva primejdiei sa pentru îndreptarea unei stări rele din viața tuturora, el n'are nici gînd, nici voință. Acelea sînt teribile Împăratului și grija lui Dumnezeu. Și Împăratul a fost totdeauna priceput și harnic — gîndesc ei — și Dumnezeu îndurător și prielnic neamului său, de vreme ce «Împărăția din mijloc» trăiește încă, pe cînd clădirii ca Imperiul roman s'au năruit rușinos după cîteva sute de ani abia de dăinuire. Ce vede astăzi chiar, nu-l sperie: nici tunurile fermecate, care din gurile lor mici țintesc așa de bine, nici corăbiile negre pe care le mișcă o putere nevăzută, care face să se frămînte «drăcește» uriași mușchi de fier și se pierde în fum întunecat și greu, nici oștile în care miî de oameni fac în aceiași clipă aceiași mișcare, nici drumurile de fier pe care aceiași putere ca și în corăbiile nouă mișcă lungul șir al trăsurilor încărcate, nici împărtășirea gîndului prin forța ce zboară pe firele de fier, nici lumina albă ca a luniî care se desface dintr'o bucățică de cărbune prin care trece iarăși una din forțele ascunse ale lumii. Odată, cînd îi vorbeai de ghiulele mari care plouă din canoniere și chiurasate, fără ca el să le fi văzut rotindu-se în văzduh, Chinezul rîdea cu neîncredere și trimetea la primblare pe compatriotul său naiv care se mira de jocurile copilărești ale barbarilor «tot-

deauna şireţii». Dacă-î pomeniaî de trenurile ce înghit gîfîind depărtările, el răspundea cu aceea rea credinţă senină, cu aceea impasibilitate vicleană care-l deosebeşte că: «şi la Peching sînt trenuri, dar acelea merg mai răpede». Acum, negustor practic, el a primit în cîteva oraşe mijloacele tehnice ale timpului, de la tramvaiele electrice ale companiei danese şi trenurile Ruşilor şi ale Englesilor până la telegrafe şi telefoane; prin 1890 un căpitan de corabie engles căpătă favoarea de a crea o flotă chineză modernă, până ce, la urmă, fu silit a-şi da demisia; de la ultimul război cu Japonia (1894) Chinezul a îngăduit pe uniî «barbari» mai siguri şi mai prietenoşi să-î pregătească soldaţii după cele din urmă metode ale «dracilor Apusului»; în acea lupta cu Iaponia încă, el avea decî corăbiî europene, pe care vecinul de aceeaşi rasă i le-a făcut însă bucăţi. În adîncul cugetului lor, afară de cîţiva oameni din porturi, cele 350 de milioane de locuitori ai Împărăţiei Cereşti aî însă credinţa, ce nu se poate dezrădăcina, că toate acestea vor trece şi va rămînea China veşnică, pe temeliile ei milenare, dumnezeieşti. Ce trăinicie poate fi în adevăr în forţa acestor oameni de ieri-de alaltăieri? În Indochina un suveran dintre cei cari aî atirnat multă vreme de «Fiul Cerului», un suveran de sînge dumnezeiesc şi el, întreba cu dispreţ pe marele Trimes al Angliei dacă sînt 200 de ani de cînd stăpîneşte neamul Reginei care l-a trimes, şi el avea în minte în acea clipă zecile de veacuri din adîncul cărora venia mareaţa lui fiinţă. Credinţa Mohammedanilor în

ajutorul lui Dumnezeu nu e nimic pe lângă marea putere de inerție, de împotrăvire tăcută și neclintită care se desface pentru Chines din amintirea trecutului său național. Fie ce-o fi! Stelele staū încă sus și mai este un Împărat în Peching!

3. Religii vechi și nouă : amestecul lor.

Chinesii aū aceiași religie pe care aū avut-o popoarele de pe malul aceluī lac depărtat care e Marea Mediterană : Grecii și Latiniī. Și ei aū cultul străbunilor, cu cari se simt neconținut într'o tainică atingere. Străbuniī nu uită pe urmașiī lor și, la rîndul lor, ei trăiesc în altă lume numai prin rugăciunile urmașilor. E o mare nenorocire pentru un om de rasă galbenă să moară fără copii; decît să-și ucidă astfel sufletul, el calcă mai curînd sfințenia familiei și, pe lângă nevasta stearpă saū bătrînă, iea o țitoare și mai multe, pînă ce în sfîrșit viața de veci îi e asigurată printr'o îmbielșugată progenitură masculină.

Și Chinesii aū cultul eroilor. Ei nu uită pe omul din vremea lor care li-a făcut bine prin înțelepciunea cîrmuirii saū prin adîncimea și frumuseța scrierilor sale, însușirile care la ei, mai mult decît religia, pe care n'o aū și n'o prețuiesc, asigură nemurirea între oameni. Pretutindenī, se ridică arcuri de triumf, de lemn, de piatră, de granit frumos sculptat, care amintesc, nu pe cei mari aī neamului — cari, cînd sînt un Confucius,

un Mengtze, rămin sfinți, — ci pe cei însemnați ai locului unde se ridică monumentul. În orașele mai mari, arcurile de triumf, pline de sfaturi de bună purtare, alcătuiesc alei ciudate . . .

Chineșii au religia naturii, ca și Grecii și ca și rasele italice. Ei iubesc natura, o privesc cu pătrundere, o reproduc în acea parte din arta lor care e originală, o *îndreaptă*, cînd și cît pot. Pictura lor decorativă, care a trezit o caldă admirație la Europeni, prinde în tablouri sau în table de lac zborul tremurător al unui flutur, întorsătura elegantă a unei frunze, împleticirea capricioasă a ramurilor. În scrisul lor, icoanele firii își au locul totdeauna. Un roman corean își înfățișează de la început eroul în acest cadru de natură veselă, transparentă, limpede: «Într'o dimineață, pe o frumoasă vreme clară, soarele strălucia, vîntul șoptia blînd în arbori, mișcînd frunzele a căror umbră tremura pe pămînt; paserile zburau prin crengi, se chemau una pe alta și cîntau în tovărășie pe ramuri; ramurile sălciilor se întingeau în apă ca undița pescarului, fluturii zburau din floare în floare.» Orî-ce Chines instruit, care locuiește la țară, îngrijește să-și aibă grădina, în care adună prin minuni de tundere și închircire, de grămădire a țernii, de întrebuițare dibace a pietrei, de săpături și canale, tot ce poate să se găsească mai frumos în lumea cea mare a lui Dumnezeu. Se poate zice că și într'aceasta se arăta aplecarea neamului către resumate, către excerpte, extrase și antologii: în grădina sa grădinița chineză sînt

flori, și arbori, și lacuri în care plutesc peștișori roșii, și poduri ce încoardă mărunții lor mușchi de piatră peste o prăpastie pe care un copil o saltă cu piciorul, și ostroave, în care nu e loc nici pentru un scaun, și stînci, și peșteri,—ca în arta ce s'a desfășurat de la sine în Europa veacului al XVIII-lea; de multe ori unde grădinarul european tunde ca să ajungă la proporții mici, grădinarul chinez a fost mai dibaciū, mai răbdător, mai învățat: el a creat copacii pitici și schilozi, ce se strîmbă, se intortochiază ca niște copii rachitici, în loc să crească, și acești mici infirmii sînt pentru Chinesii mîndria și culmea meșteșugului.

În religia lor, natura intră toată, fără alegere, fără grupare, fără înălțare: fiecare lucru își are zeul, sau poate să-l aibă. Templele cele mari abia pot cuprinde numărul ființelor dumnezeiești, care se văd în lemn, în piatră albă sau neagră, aici într'un fel, dincolo în altul, și al căror rost nu-l poate descurca nici-odată pe deplin străinul. Toți zeii seamănă întru aceea că, după moda artistică indiană, ei sînt grozavi și fantastici: bogați în mîni sau strîmbați în chinuri și încruntări amenințătoare.

Acestea sînt—împreună cu superstițiile *fung-sui* («vînt și apă»)—religiile vechi ale Chinei, care nu le-a părăsit pînă astăzi, precum nu părăsește nimic din imensa moștenire putredă, căzută în praf, a strămoșilor. Ele au fost păstrate întregi pe lîngă religiile nouă de împrumut: budismul indian, șamanismul mongol (în Nord) și întru cîtva, într'un

anume cerc, creștinismul «dracilor din Apus», învingători și cuceritori.

Dar nici închinarea strămoșilor, nici evlavia pentru oamenii mari, nici îndumnezeirea naturii n'aduc cu ele o morală. Grecii, cari au avut și au aceste trei religii, trăind una lângă alta, au fost totdeauna lipsiți de o morală religioasă, ajutându-se numai foarte slab, pe urmă, cu morala filosofică. Morala Romanilor n'a avut nici ea a face cu cele trei cercuri ale clădirii lor religioase; la ei morala a fost *Legea*. Aceasta fiindcă cetatea era atot-puternică. Și tot pentru atot-puternicia Statului Chinesii au avut o morală a datorii cetățenești. Cu deosebirea foarte însemnată, că această morală n'a venit *după* scrierea legilor,—pe care Chinesii nu le *au*, mărgininu-se la exemplele trecutului lor spăimîntător de bogat; rămînînd totdeauna literatură, filosofie, ea a *înlocuit* legile, a devenit Constituție, Constituția sufletului și a inimii, dogma veșnică după care ele se îndreaptă de peste două mii de ani.

Până la ivirea lui Confucius (Kong-fu-tse) moralistul, născut pe la 550 înainte de Hristos, Statul se întemeiase. El luase de îndreptare viața de familie, care e la Chines, multămită firii lui bune, supuse, și religiei, care face din fiecare vatră un altar, foarte strînsă și puternică. Deci, tatăl, care înfățișează sfînta putere a strămoșilor fără de număr, e singurul care gîndește, judecă și ia o hotărîre; ceilalți: femeia, țiiitorile, fiii, fetele,

mama, ascultă. Nu se poate înțelege cineva care ar face altfel: eroul de roman care e amorezat nebun își părăsește iubita fără o lacrimă, care și aceia ar fi nerrespectuoasă, cînd tatăl său, strămutat ca funcționar în altă parte, îl chiamă după dînsul. Fata care se dă în dragoste cu cineva, nu uită să înștiințeze pe mamă-sa, dacă tatăl nu mai este în viață și nu e înlocuit printr'un fiu. Familia stă mută, moartă înaintea stăpînului care ține în mîină sceptrul nevăzut al strămoșilor. Băiații aŭ voie să-și aleagă singuri felul de viață și de purtare numai după ce și-aŭ trecut examenele de Stat, după ce aŭ o funcție: fapt hotărîtor, care joacă la Chinesii rolul pe care-l juca la vechii Germani, oamenii ai războiului, primirea în arme de către ceilalți luptători. De atunci numai, ei există, pentru dînșii singuri și pentru lume.

Așa și în Stat, în Împărăție. Aceasta se mai chiamă doar și «cele o sută de familii». «Fiul Cerului», chiar cînd e un copilaș, se socoate ca părintele tuturor supușilor săi. Odată ce e părinte, se înțelege ce i se cuvine: supunere desăvîrșită. Între cele 350 de milioane cugetă numai el, și acei cîțiva oameni căroră el li îngăduie, de bună voie sau de frică, să cugete; țara se mișcă după gîndurile lui, care se așteaptă totdeauna ca un răspuns venit din altă lume mai înaltă; cînd el uită să cugete, toate staŭ pe loc. Cei mai mari dintre dregători nu pot fi ceva decît prin numirea lui, prin poruncile lui, sau prin răscoala lor, și până acum s'a dovedit că nici-o răscoală nu duce la

capăt bun decît atunci cînd înnalță steagul cu noroc al unei dinastii nouă. Ca și nebunul Țar Pavel, orice Fiū al Cerului poate spune, fără a fi socotit însă de nebun: «Nu e nimeni om însemnat în Împărăție decît acela cu care vorbesc eu, și numai atîta vreme cît vorbesc eu cu dînsul». Ceī mai puternici sînt trimeși printr'un gest în nimic, în moarte. Mandarinul Cheing a negociat în 1842 vestitul tratat de la Nanching cu Englesiī; bătrînul, aproape orb, e socotit ca o lumină a Împărăției; la dezbaterea celui de-al doilea tratat cu Anglia și cu Franța, el face o mică greșală de tactică, e dat în judecată și ucis. Zvonul unei sinucideri forțate s'a răspîndit puțin timp înaintea stingerii, de moarte bună, a cunoscutului Li-Hun-Ciang, «Bismarkul Chinei» de acum cîțiva ani. Cînd cel mai înalt dregător al țării primește — ca un Pașă de mai înainte, din partea Sultanului, ca un Senator de la Roma, din partea Cesarului — cutiuța frumoasă de lac negru sau roșu, măiestru împodobită, care ascunde un lățișor de mătăasă colorată, ca un mărtișor, el nu stă pe gînduri, și în cîteva clipe el se află la un loc cu strămoșii săi. Oricine are putere și trecere numai prin pana de păun de la tichiuța de mătăasă, prin nasturele roș, albastru, străveziū, opac, pe care i l-a pus pe aceeași tichiuță mîna, rare ori văzută, a cerescului Domn. Spionii, trimeșii tainici împărătești merg pretutindeni, și privirea lor plutește necunoscută asupra celor mai înalți cîrmuitori de provincii și căpetenii de oștire; în romane dezvăluirea năprasnică

a cutăruî cerșetor ca om de taină al Împăratului aduce cele mai zguduitoare tragedii.

Prin credința religioasă care stă la temelie, prin consfințirea miilor de ani supuse, această autoritate a ajuns așa de mare, încît ea nu poate fi atinsă nici de greutatea birurilor de orez și bani, nici de rușinea înfrîngerilor, nici de durerea adusă de răscoalele îndelungate. Un Sfat împărătesc, (cele șase «Ministere»), cîțiva mandarinî, o oaste de paradă (cele opt «steaguri»), puțină, proastă, neascultătoare și fricoasă cît se poate, ajung pentru a ținea într'o supunere care întrece orișice margine în legăturile dintre oameni, cele 350 de milioane de indivizi puternici, muncitori și, în felul lor, care nu e și al nostru, de sigur deștepți.

Confucius veni într'o astfel de societate, nu ca să schimbe — căci ar fi fost un gînd nebun, ce l-ar fi dus la batjocuri și la moarte —, ci ca să recunoască, să puie în scris, să întemeieze pe gîndiri, să recomande și altora credința sa neclintită, că nu poate fi nimic mai bun decît ceia ce este, ceia ce a lăsat lungile rînduri de strămoși. De moarte, de viața de după moarte el nu se îngrijește: «Cum să știm noi ce e moartea, cînd nu știm ce-î viața?». Dincolo de mormînt, e ceva care samănă cu viața de aici, crede poporul chinez, cum credea poporul grecesc: o nemurire la care însă cineva nu se gîndește pentru dînsul, cum face creștinul, ci pentru ca să nu piardă altfel nădejdea în ajutorul zilnic al strămoșilor. Asupra vieții se întinde voința întunecată a zeilor celor mulți și ne-

cunoscuți în întregimea lor: *șangti*, care e ca un *fatum*, ca o *anagke* la popoarele de pe malurile Mediteranei. Filosoful nu caută mai mult. Asemenea întrebări nu-l privesc: în credințele lor nelămurite oamenii din popor au găsit un răspuns care-î mulțamește; de ce să se mai amestece decî cugetătorul? Chinesii sunt o rasă practică, cari nu fac niciodată abstracție pentru abstracție, și marele Confucius era întruparea sufletului chinez.

Firește că era un funcționar și el, căci altfel n'ar fi avut cultura care să-î îngăduie a țese cugete înalte: în China învață carte cine vrea să se facă dregător, cine vrea să treacă examene, precum la noi mai de mult învăța cineva carte ca să se facă popă,— un meșteșug pentru care trebuie să știi ceti, dacă nu și scrie (ceia ce era mai ales treaba *diacilor*). El știa foarte bine toată literatura veche, nesfîrșită, pe care o grămădise veacurile ca o rămășiță moartă, precum scoica viețuitoarelor stinse se depune ca piatră de calcar. El era stăpîn pe marile enciclopedii de compilație, făcute de nevoie pentru ca acest noian de cărți: anale și poesii, scrisori și sfaturi, să poată circula întru cîțva măcar, și el avea o mare evlavie pentru sfînta carte a Ceremonialului. Confucius acesta ni se înfățișează, prin semi-opacitatea traducerilor și neputința de a înțelege bine un fel de a cugeta așa de adînc deosebit de al nostru, ca un moralist oficial dintr'un Bizanț de două orî mai vechi, de două orî mai învățat, de două orî mai prefăcut în mumie decît Bizanțul adevărat, în ceasul peirii sale prin Turci.

Înaintea sa el are de model pe o altă Excelență administrativă, pe archivarul Lao-țè, care a făcut cele d'întăiū cugetări asupra religiei și a căutat să contopească pusderia Zeilor într'o rațiune pură (*Tao*), care nu e alt ceva decît buna rînduială în toate, ordinea de Stat, și a înfășurat astfel miile de monstruoase capete dumnezeiești într'un nor de fum, văzut numai pentru cărturarî. Lao-țè e decî metafisicul Chinei, și «religia» sa, taoismul, nu e alta decît filosofia ultimă a credinții amestecate ce s'a alcătuit în China.

Lumea e bună, zice Confucius; oamenii sînt buni, guvernul e bun. Cîte miî de volume s'a scris despre aceasta! Ele fac știința. Respect pentru știință: tot ce se zice în ea e adevărat. Respect pentru forme: înțelesul lor e adînc și folositor. Respect pentru putere: ea e voința zeilor. Departe de o țară fericită, zgomotul, lupta, vărsarea de sînge, jertfa. Oamenii cuminți trăiesc într'o armonie, într'un echilibru, ca armonia muzicii și echilibrul lumii. Supușii să asculte totdeauna; stăpînitorii să cetească în vechile cărți pline de înțelepciune, să fie buni păzitori ai trecutului. Binele tuturor, adauge dătătorul de legi, proorocul venit pentru a ucide în «fericire» un popor întreg, binele tuturor vine din înțelegerea bună care rezultă din armonia stabilită de fiecare în sufletul său. Fiecare să-și însenineze sufletul, lucrînd zi de zi, încet, sigur, cinstit, fără alte gînduri. Cîrmuirea să cugete și să poruncească «părintește», întocmai așa cum s'a cugetat și s'a poruncit din capul veacurilor și cum tă scris în cărți. Și atunci va fi bine.

4. Individul și Statul.

Chinesii au ascultat pe buni sfătuitoari, pe Confucius, pe Mengtè (sec. al IV-lea), cei mai cuminți oameni, cei mai mari filosofi ai neamului lor. Au muncit cu o răbdare fără păreche, cu sîrguință și îngrijire. În tot Extremul-Răsărit ei sînt cei mai buni agricultori. Micile lor ogoare pe care le țin în arendă de la Împăratul, stăpînul țerii, plătindu-l în dijmă, micile lor ogoare sînt o minune: bine udate printr'un desăvîrșit sistem de canale, bine lucrate cu vechi unelte milenare, cu îngrijire culese toamna, cînd *joncele*, luntrile cu pinză așteaptă în stoluri care taie cursul rîurilor celor mai mari, încărcarea lor cu orez și cu grînele obișnuite, pe care le duc pentru negoț saŭ, supt sfîntul steag galben, Împăratului. «Locurile de lîngă Tiențin», scrie un călător engles, «ar putea să slujească de model celor ce încunjură Londra.» Ei sînt «castori și albinele» tuturor țerilor de la apusul Oceanului Pacific. În posesiile englese, în posesiile olandese și spaniole din aceste părți, mai mult ei au adus adevărata cultură a pămîntului, așa cum o știu ei din neam în neam, prefăcînd pustiul cu buruienile otrăvitoare strivite de piciorul tigrilor într'un rai înfrunzit și înflorit. Citez iarăși din spusele călătorului, care a întovărășit pe Trimesul extraordinar lord Elgin și a făcut campania din 1858 contra Chinei: «Toate produsele Archipelagului Malaes saŭ ale Filipinelor care cer artă și muncă în producție, sînt datorite muncii Chinesilor.»

Ei sînt meşterii minelor ce se descopăr prin aceste părţi; ei gătesc zahărul în aceste ţări calde, ei sădesc duzii şi desfac răbdător firele de argint ale mătăseî.

În Singapore, marele port engles al Indochinei, în Manila, capitala Filipinelor, anexate dăunăzi de Statele-Unite, Chinesii staă cu zecile de miî: ca negustori mari şi negustori mici, cari înţeleg perfect piaţa şi înlătură zîmbind pe concurenţii localnici sau europeni; ca meşteşugari, cari lucrează cu cele mai mici preţuri şi nu se ridică de la lucru până în adîncul nopţii. Ei trezesc în aceste două situaţii admiraţia orîcuî îi cunoaşte. În China însăşi, nu e sarcină destul de josnică şi de rău răsplătită pentru ca un Chines, o Chinesoaică din mulţimile sărace fără de număr, să se dea în lături înnaintea ei. Până la genunchi în milul riului, femeile care se par Europeanilor foarte urite (fiind siguri de o apreciere la fel), tirăsc luntrile ce intră din Mare în porturi. În locul trăsurilor, pe care le au mai mult străinii, trec greoaie palanchine, coşuri purtătoare de oameni, care se razimă pe umerii altor oameni ce sînt în acelaşi timp roate şi vite de tras. Ei aleargă gîfiind, şi zîmbesc. Cînd oştirile aliate atacaă Cantonul, supt focul de puşti şi tunuri, de o potrivă de vechi, ale soldaţilor împărăteşti din forturi, muniţiile erau duse, cu pasul greoiu, sigur, nepăsător al boilor, de Chinesii cari pentru ciţiva gologani îşi puneau zile întregi în primejdie viaţa şi săvîrşiau ceia ce la noi se chiamă trădare de patrie.

Ei cetesc și scriu într'una. În curțile orașelor, lângă casele de lemn și humă, se văd bătrîni foarte liniștiți, cari, în mijlocul frămîntărilor și luptelor, în ceasuri de cea mai înaltă primejdie, cetesc vechi adevăruri, ca niște înțelepți ai Anticității noastre, cu cel mai adînc dispreț pentru nimicnicia clipei ce trece. Casul lui Archimede nici n'ar merita să fie pomenit aici: ce lucru mare un învățat ucis în mijlocul cercetărilor sale! Palatele mandarinilor, străjuite la poartă de cei doi stîlpi roșii de lemn, cari înseamnă autoritatea, cuprind totdeauna, pe lângă porțile, cerdacele, balustradele, frontoanele, paravanele, grădinile, salele lor de audiență, și odaî în care se păstrează cărțile, în același scris, în aceeași limbă, în același stil, în același spirit de cele patru mii de ani. Pe temple, pe clădirile publice, pe arcurile de triumf, staî scrise povețele bune din operele clasice saî cuvinte «filosofice». Cutare oraș de provincie are analele sale în nu mai puțin de 40 de volume în 8°. Diplomații, administratorii sînt mari cărturari, poeți, cari trimet colegilor lor din «mările Apusului» poveri întregi de opere, ce samănă întocmai cu acele ce se scriau cu douăzeci de veacuri înainte de Hristos; ei sînt în același timp calligrafi, cari pot zugrăvi cu penelul lor meșter o poemă întregă în caractere ideografice (un semn pentru fiecare cuvînt), pe un sîmbure de pepene. Casa examenelor din Canton, două lungi șiruri de chilii acoperite cu țigle, de amîndouă părțile unei alei pietruite, avea loc pentru 8.000 de candidați, dintre cari fiecare trebuia să știe fără greș cele cîteva

miî de slove care se pot întrebuiņa, dacă ar recurge cineva la toată bogăția unei limbi în care nici-un cuvînt nu se poate învechi și nu poate fi înlocuit. Se găsesc-nenumărați tineri cari învață toate aceste semne, cari știu pe de rost paginile de înțelepciune ale clasicilor, și se găsesc dascăli cari primesc a fi răsplătiți pentru ostenele lor cu 9 lei de-aî noștri pe an. Arta bronzurilor, a cusăturilor minunate pe mătasă, mîndria Chinei, urmează înnaite, fără să se înnalțe și fără să scadă, reproducînd întocmai modelele străvechi, decît care se crede că nu se poate face mai frumos și mai bine.

Ei realizează armonia musicală propoveduită de Confucius. Ca oameni, se mulțamesc cu ce li dă soarta: dregătorul cu dregătoria, negustorul cu negustoria, meșterul cu meșteșugul, țeranul cu plugăria, calicul cu milosteniile. Cresc și se înmulțesc fără de număr, supt binecuvîntarea cerească ce li se coboară pentru ascultarea lor. Orașele, unde ei mor de foame, în colțurile otrăvite ale unor strade fără de nume ca ticăloșie murdară, orașele cu milioane și sute de miî de locuitori, nu li mai ajung; la țară proprietatea mică nu se mai poate îmbucăți; în Statele-Unite, unde emigrează, aducînd cu dînșii blestemul muncii date în țris ca plată, ei sînt priviți ca niște dușmani și se pot teme de măceluri. Ei se adăpostesc decî în rîuri, ca pescari, «cărăuși», scotocitori de rămășițe de hrană în murdăriile lăturilor; o luntre putredă e leagănul și casa pentru șiruri de generații. Orî-

unde ar fi însă, în bielșug, în bine, în rău, în grozăvia foamei, ei zîmbesc. Aceasta e cea mai sfîntă a lor datorie de bună-cuviință. Neam de neamul lor așa au trăit și au murit zîmbind, spuind vorbe politicoase, precum cere datina. Calăul taie cu un zîmbet capul osînditului. Dregătorii din Canton, furioși în suflet pe Englesii cuceritori, zimbiau ca înaintea amintirii iubirilor din tinerețe. Politeța lor întrece marginile închipuirii: dacă-î spuî cuiva, cu compătimire și interes, că a făcut un drum lung, el îți va răspunde că e cel mai puțin lucru pe care l-a meritat; la plecarea d-tale, el nu va găsi cuvinte ca să se roage de iertare fiind-că e silit să te părăsească; o bună dimineată de-a lui te apropie simțitor de amiazi. Cea mai mare plăcere-î este să poftască la masă, să grămădească prăjituri pe farfuria oaspetelui, care trebuie să-î minînce cu bețișoarele de fildeș broaștele țestoase, ouăle conservate anî de zile în var, înnotătoarele de rechin fierte cu ridichi, melci de mare, plăcintele de crevete, rădăcinile de bambù, usturoiul, sosurile ciudate, aduse cu focul supt ele, — ștergîndu-se la gură cu elegantele pătrate de hîrtie brună, — să-î bea vinurile calde și berea de meiù. Cînd Europeanii au atacat forturile de la Peiho, masa stătea pregătită în fiecare zi supt un cort de mătasă pentru negociatorii cari nu voiau să vie în anumite condiții. Și ce gesturi de respect, ce minî lipite de coapse, ce plecaciuni ale capetelor rase, de pe care, spre a face mai mare cinste, coada trebuie să se răstoarne și să atîrne în jos!

În familie, în viața de Stat, toate merg în același chip: cu toate înșelătoriile, furturile, uciderile, răskoalele, oamenii schimbă zîmbete dulci și vorbe bune, îndeplinind așa cel puțin pe față povețele de moralitate musicală, de echilibru al sufletelor pe care le-a dat legiuitorul eternității chineze, Confucius.

5. Chinesii și străinii. Legăturile vechi.

Nu se poate zice însă că acest popor oprit în loc, fără pierderi, într'o cultură în care socoate că a ajuns perfecția, n'a avut legături cu străinătatea, cu «barbarii» de la capătul «drumurilor» său de peste «Marea Apusului». Din potrivă, aceste legături au fost din cele mai vechi timpuri destul de dese, cel puțin în ceia ce privește coasta, «China Împărăției din mijloc». Romanii au cunoscut supt acest nume această mare țară a celui mai depărtat Răsărit și au schimbat cu dînsa mărfuri; regatul Parților din Apus, înaintînd până în stepa Turchestanului, s'a atins astfel de Împărăția «cerească» a oamenilor galbeni. Cesarul Antoninus, sau Marcu-Aureliu, a trimis solii săi la unul din suveranii dinastiei Han, contemporană ea singură cu toată durata Imperiului Roman. Evreii și-au găsit locul și aici, facînd însă Chinezilor marea concesie de a lăsa să li crească o coadă cuviincioasă. Indienii au strămutat peste un veac și jumătate religia bună și adîncă a oamenilor negri în pămîntul vecinilor galbeni. Budismul aduse traduceri din limba indiană și o ho-

tărîtoare influență a artei indiene în arhitectură, căci Buda venia împreună cu templele în care se deprinsese aiurea să stea. Iustinian a trimis Chinesilor ca ambasadori călugări din Constantinopol, și peste un veac după intrarea în Împărăția închisă a cucernicilor părinți bizantini, creștinismul nestorian pătrunse din Siria, pe care de multă vreme o cunoștea Chinesii ca negustori, numind-o Ta-țin. Arabii, ajungînd îndată după aceasta stăpîni și în Indii, cercetară, cei d'întăiu dintre toți negustorii, porturile răsaritene ale Chinei, venind cu mărfurile Apusului la Canton și Canfù.

Tîrziu de tot sosiră Europeanii, pe cînd acum Mongolii stăpîniau China. Întîiu, ei făcură negoț înfîmplător; satinul nostru se numește după Zaitun, Țiuen-Șu. Așezarea negustorilor italieni în Siria îi apropiè de China. Marco Polo, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, ajunse până la Curtea sfîntă și dădu Europei, într'o carte vestită, cunoașterea acestor țeri îndepărtate. Peste trei veacuri, decî în al XVI-lea secol, misionarii iesuiți pătrunseră, în vînațoarea după suflete ce trebuie mîntuite, până în această margene a Chinei, innălțînd biserici cu înfățișarea templelor lui Buda și ale idolilor și atîrînd în ele icoane cu chipuri chineze: sfînți cu coadă și sfinte cu picioarele zgîrcite ca ale femeilor din Împărăția «cerească», răspîndind apoi un creștinism trecător sau interesat și cunoștinți folositoare sau bune norme de moralitate. Portughesii din India se așezară la Macao, unde căpătară cea d'întăiu concesie de negoț. Olandesii, cari exploatau Iaponia

în secolul al XVII-lea, nu uită China, unde venită cu aceleași apucături plecate și înjositoare pentru toți Europeii. Insula Formosa a fost o posesie europeană, în care două nații colonizatoare: Olandezii și Spaniolii se bătură pentru stăpînire între ei și cu Iaponesii, în secolul al XVII-lea. Puterile mari europene, așezate de atîta vreme în India, se amestecară în China numai tîrziu, mai ales de pe la 1840, — în alt chip și cu alte scopuri; pentru care și Chinezii îi priviră altfel.

Nici-una din aceste înrîuriri n'a fost însă roditoare și n'a putut schimba, printr'o bătaie de vînt ușoară, nemișcarea trainică a vechii Împărății.

Unii aũ fost numai negustori în cite un punct de hotar. Arabii n'aũ venit și cu legea lor, care nu s'ar fi potrivit mult cu spiritul chinez: mohamedanismul chinez, fără putere și însemnătate și, tot așa, fără sinceritate, n'a venit prin porturi, ci prin provinciile supuse ale Turchestanului: Tașchend și Cașgar. Budismul părea cel mai în stare să schimbe viața în China. Dar el a pățit pe acest pămînt ca și arborii chirciți, tunși, decăzuți în grădinile chineze. El a pierdut cele mai frumoase pozoabe ale sale. A rămas statuia lui Buda, zeul aurit cu fața lată, cu ochii umflați, cu burta mamesturoasă, cu minile odihnite pe genunchi. A rămas orînduirea templelor, unde preoții aũ cîntat în genunchi nouă imnuri sfinte. Aũ rămas călugării în murdare rochii sure care putrezesc pe dînșii, grași, trîndavi, cu ochii roșii, cari întrebuintează o viață

întreagă ca să scoată strigătele și să facă gesturile pe care le cere ritul sfînt. Dar într'atîta se mărginește Budismul chinez. Sufletul legii indiene era prea larg pentru ca să încapă în această țară, bine, metodic, mărunț împărțită. Mila pentru suferințele altuia, simțul de frăție omencască lipsesc cu totul: la Tiențin caliciî mor cerșind, și nimeni nu se apropie de dînșii decît măturătorii cari-î ieaî în spinare pe cînd îi mai zgîrcește încă agonia, îi tîrăsc ca pe cîni pe străzile noroioase și se grăbesc să-î arunce pe băligar afară din oraș. Arhitectura budistă, care a dat în India, în Indochina strălucite clădirî, înnalte, îndrăznețe, înrămurite, horbotate, răzimate pe stîlpi puternici și asigurate de un lung traiu printre veacuri, n'a dat aici nimic vrednic de însemnătate. Templele mici au păreții de vergi pe care e lipită hîrtie, coperemîntul încornorat, corogit se razimă pe stîlpiî de lemn din colțuri; felinare de hîrtie sau de corn lucrat în căldura umedă pînă se face străveziu ca sticla, arată urîte dihăniî, oglinzi, cîte un Buda săpat după tipic. Credincioșii învîrt mătăniî, se lasă pe genunchi la sunetul clopoțelului, lovesc în lungi clopote de aramă, cumpără iertări de păcate, ard bilete galbene și bețișoare sfinte înaintea zeilor. În curți se dau represintații sfinte; ele sînt mai mult grădini publice decît orice alta: artiști ieftini fac boscăriî, gîcesc după cererea clienților, dănuțuiesc lîngă locuința dumnezeiască. Credinciosul n'are grija conștiinții sale, muștrări de cuget, avînturi care smulg din lume și apropie de puterile

cerești. El și-a făcut datoriă împlinind practica sfântă a străbunilor, dînd zeului, oricare ar fi și oricum l-ar chema, fum de hîrtie și de bețe arse și bani mărunți, pentru el și pentru preot. Mai mult decît atîta n'are voie să-i ceară. Față de însemnătatea covîrșitoare a Statului și de grija fiecăruia pentru interesele lui, religia, în care se conțopește Taoismul vechi și Budismul nou, are un loc de tot mic, și preotul e un umil om din popor care n'are învățătura funcționarului; nici bogăția negustorului. Chinezul trăiește cu totul pe pămînt; zeul nu-i trebuie decît la o nevoie, la o nevoie de boală mai ales, și atunci el îl cumpără, împlinind unele formalități, sau făcînd vrăji după datina credinții poporului: «vînt și apă».

Creștinismul și influența «dracilor» se arată în epoca mai veche încă mai slabă. Sînt de sigur mulți creștini, și găsești numărul lor socotit până la peste un milion (!), dar fiecare s'a creștinat pentru cîte-o nevoie și pe cît timp ține această nevoie. De la legea Apusului aŭ luat, bună-oară, Taipingii cîteva științi nelămurite despre cele trei ființe ale Treimii și obiceiul de a-și zice «frați» și «surori». De la Europeanii a învățat plebea din Canton să vorbească o limbă ciudată, care samănă ca fel de alcătuire cu limba *francă* din porturile Asiei-Mici.

De pe la 1840 începe însă o eră nouă în ceea ce privește legăturile Chinei cu străinătatea.

6. China și Europa Apuseană.

India Englesilor produce opium, afionul Turcilor și Grecilor, un suc lăptos care se ia în pilule de oameni ce vrea să capete pentru câteva ceasuri o puternică închipuire și o simțire de mulțămire cum o are cineva numai arareori în viață. Pentru a câștiga fericire artificială, Germanul bea bere, Francesul vin, cidru, absint, Iaponesul rachiū de orez, Românul țuică și rachiū. Chinesului îi trebuie opium, și, dacă e vorba pe beție, gustul lui nu e de sigur cel mai rău. Opiul răspunde apoi firii liniștite a acestui popor, care vrea să păzească seninătatea și în corupția sa. Mîncătorul de opiu nu se împleticește, nu strigă, nu sfarmă, nu dă cu cuțitul; visul îi ia și vorba și picioarele: el doarme. Doarme și zîmbește. Și e așa de plăcut să se farmece cineva într'o astfel de viață dumnezeiască, încît cutiile de opium ale Englesilor se vindeau cu zecile de mii pe an în China.

Dar opiul e o otravă, mai strașnică decît orice băutură alcoolică. Mîntea slăbește, fața se face vîntă ca a morților, ochii se sting în cap, corpul se umflă, mîinile tremură. Guvernul chinez opri decî vînzarea opiului străin. Englesii își căutară înaintea de un negoț care li aducea multe milioane. Atunci un comisariū imperial sosi la Canton; el arestă pe consulul Angliei, luă cu de-a sila cutiile de opium din prăvălii și din corăbii, și înneacă 20.000 în Mare (1839).

Statul engles n'a avut nici-odată o tragere de

inimă deosebită pentru vânzarea imorală și neumană a otrăviilor, și în tratatele ce a încheiat apoi cu China el a declarat lămurit că scoate opiu dintr-un produs care trebuie să se bucure de scutirile de vamă. Dar măsurile trufașe ale Chinezilor erau o mare insultă pentru cinstea Angliei, și se ceru satisfacție. Nicî-unui «Fiu al Cerului» nu i se vorbise până atunci de așa ceva. Mai mult decît Turcul, alt excomunicat al civilizației europene, Chinezul știe să trăgăneze lucrurile care nu-î plac și pe care nu le poate înlătura fățiș. El privește astfel de stăruinți ca șireteniile de negustori, ca toane ale unor «draci» neastîmpărați; cinstea steagului, grija demnității naționale, a prestigiului, sînt noțiuni cu totul străine de dînsul, și cine le aduce înnainte i se pare un șarlatan zgotos. Atunci pentru întăia oară trebui să se alerge la mijlocul de constrîngere al armelor. O flotă se ivi înnaintea portului Canton, unde orășeniile, siguri că Împăratul se îngrijește de dînșii, nu se arătară de loc speriați de corăbiile cu fum, ci așteptară în liniște, ba chiar cu o mare curiositate, ce o să se întîmple. Englesii se suiră mai sus, până la gura rîului Iangtchiang, și aici luară insula Chu-san (1840). Cantonul, plin de negustori bogați, plati 28.000.000 ca preț de răscumpărare în anul 1841. Neajungîndu-se la vre-o înțelegere, căci Chinezii se făceau într'una a nu înțelege, se cuceriră localitățile Amoy și Ning-po, pe Mare, între gurile Si-chiangului și Iangtchiangului, în provincia cea mare a celor două Chianguri.

A treia expediție fu hotărîtoare și plecă în sfîrșit cerbicea dirză a omului galben, arătîndu-î că «barbarii» nu se lasă nici-odată în «îndărătnicia» lor. Pe latul rîu lang se suiră două corăbii mari, opt corăbii de război, 12 vapoare și cîteva îmbarcații mai mici. De la Șangai, în gură, până la marele oraș al Nanchingului, toată țara de lîngă rîu căzu în mîna năvălitorilor, pe cari locuitorii, cari nu înțelegeau nimic din rostul războaielor, nu se puteau sătura să-î vadă, oprind priveliștea asupra orașelor cu înalte clădiri și largi poduri arcuite prin mulțimile lor negre. Se tăie legătura pe apă cu Pechingul, se opri sosirea luntrilor cu hrană care veniau de la Miazăzi prin canalul ce străbate în lung China până la Ning-po. Frica de foamete învinse mîndria. Se încheie decî tratatul de la Nanching, din 29 August 1842, prin care «Împărăția din mijloc» îngăduia «barbarilor» -- pe cari-î și despăgubia — să vie în porturile cucerite în cursul celor trei primblări militare și, afară de dînsese, în Fuciù-fù, aproape în fața insulei Formosa. Peste doi ani, Franța, care, ca orice Putere europeană, avea dreptul să întrebuinteze porturile deschise prin tratatul de la Nanching, trimese un diplomat care aduse tratatul din Whampoa (24 Octombrie 1844). Guizot, care conducea pe atunci politica franceză, crezuse că demnitatea cere ca Franța să nu se folosească de drepturile pe care i le-ar fi dat altul; ca să se înțeleagă mai bine că ea are o politică deosebită în Extremul Orient, se mai cerură și cîteva porunci împărătești în favoarea misionarilor

catolică. China se învoi și la aceasta, dar peste câțiva ani de zile se văzu că toate aceste îndatoriri fusese privite de Chinesii numai ca venind din partea guvernului local și fără nici-o întărire sau garanție de la Peching.

Nu mult mai tirziu, supt Împărațul I-Cing, care urmase lui Tao-Cvang, o corabie cu steag engles fu înneacă de Chinesii. Iarăși se făcură reclamații și ele nu fură lăsate să ajungă până la Peching, închis oricărui sol «barbar». Guvernatorul din Canton, Ieh, care-l luase de la Taipingii, nu voi să mulțamească pe Englesii întru nimic și nu ținu samă de un tratat care se iscălise de așa de puțină vreme. Englesii puseră un termin, amenințând că vor bombarda Cantonul (1857), ale cărui forturi fusese luate. Nimeni nu se mișcă la această veste. Se văzură Chinesii rupînd distras afișele în care se anunța apropiata bombardare. Ieh puse capetele Englesilor la preț, crezînd că va ațița astfel vitejia orășenilor. Amenințarea englezească se îndeplini. Cantonul fu cucerit de Anglo-Francesii, foarte răpede, aproape fără pierderi¹: un singur ofițer căzu, și oameni cari cetiseră decretul guvernatorului se grăbiră să-î iea capul, care făcea ațiția bani. Ieh fu găsit, prins și internat într'o corabie. Populația, care se socotia la 1.500.000 de oameni, nu făcu nici-o împotrivire, ci se ascunse sau se închină înaintea Europeanilor.

¹ În două zile de luptă se pierdură din partea Englesilor 8 morți și 71 de răniți, din partea Francezilor 2 morți și 30 de răniți!

Nu numai că nu se gîndi să înlocuiască oastea fugară, dar ea se lăsă prădată de drojdia portului, tot Chinesii de-ai lor, cari începură să jefuiască prin unghiuri. Cuceritorii trebuiră să așeze iarăși pe un mandarin în Scaun, ajutîndu-l cu soldați europeni: în acea clipă farmecul de supunere se stabili din nou, și marele oraș rămase deplin liniștit și asigurat înaintea rochiei de mătasă, cusută cu balauri și a tichiuții cu nasture de cristal.

Acesta nu era și nu putea să fie un război, căci Statele nu se cunoșteau între dînsese și unul din ele era cu totul în neputință de a se lupta. O lună trecu după alta în așteptare, comisarii englesi și francesi, Elgin și Gros, stînd pe corăbiile de război. Chinesii auzise că sînt tulburări în India și ei își închipuia, îndelung-răbdătorii, că Europenii vor găsi în sfîrșit că este vreme să se întoarcă acasă. Dar ei se înșelară în cîntărirea «îndărătnicieii barbarilor». Aceștia porniră spre capitală, spre reședința Împăratului, spre Locul Sfînt, unde sosia, neconținut știri, firește cu totul prefăcute, despre mișcările corăbiilor (1858). Drunul era îngreuiat de puțina adîncime a mării în golf și de linia de forturi de la gura rîului Peiho. Acestea aveau tunuri, 140 de toate, și steaguri fără număr se ridica de-asupra întăriturilor. După lungi debateri diplomatice, se ajunse la un atac împotriva lor. Forturile, bine înțelese, nu provocaseră pe nimeni, dar Chinesii nu voră să audă de o părăsire a lor, care li se ceruse, ca și la Canton, cu termin

precis. În cîte douăzeci de minute, mica flotilă de războiî îngropă pe luptători (ca număr, pe foarte puțini) în țărna și praful bateriilor stricate, pe cînd alții înfloriau, fugind, cîmpul deschis, cu hainele lor de mătasă de toate colorile. Se ajunse la Tiențin, pe rîul și pe drumul care duce la Peching. Nicî-o încercare de a se opri «draciî», înnaintea căroră căscau gura sutele de miî de oameni fără apărare; ofițerii se primblaî ca în țara lor. Unul fu insultat însă; i se rătăci cînele și i se pierdu pălăria. Atunci o grupă de soldați englesî plecă asupra orașului, încunjurat, ca toate celelalte, cu strașnice ziduri. O poartă uriașă stătea înnaintea năvălitorilor; o mulțime nenumărată aștepta în dosul ei. Nu era încă pe atunci vremea cartușelor de dinamită, care deschid ușile, porțile ferecate. Cîțiva oameni se suiră pe zid, și toată gloata chinezească fugi. În locul unde ofițerul fusese primit cu luiduieli și pietre, se găsiră cîțiva oameni cu coada pleostită, cari întindeau pălăria pierdută, ca un trofeî pe care ești silit să-l dai îndărăt. Se strigă în tot orașul că nu e bine să insultî un Engles,— și se făcu de aici înnainte o liniște...

Peste cîteva zile, la 26 Iunie 1858, cei doi comisari imperiali zugrăviau cu penelele lor muiate în tuș iscălituri chinezești supt noul tratat, de la Tiențin. În cele vre-o cincizeci de articole, se prevedea deschiderea de porturi nouă: Niu-Cîu, Tang-Cîu, Tai-Van în Formosa, Cîo-Cîau (Svatov) și Chiung-Cîau în insula Hainan, și se permitea unor ambasadori să stea la Peching chiar. Se ceru și

se căpată, data aceasta, recunoaşterea împărătească, în forma unui rescript către comisarii chineşi. Statele-Unite şi Rusia, care, fără să se lupte, luaseră parte la negocieră, se împărtăşiră de aceleaşi drepturi. Rusia trimisese pe contele Putiatin : cum vom vedea în alt capitol, deschiderea porturilor n'avea pentru dînsa mai nici-o însemnătate.

Atita nu era de ajuns. Îndată începu al treilea război, dus şi acesta pentru nevoile tuturor negustorilor din Europa şi ale tuturor celor ce se împărtăşesc în mişcarea industrială, de Anglia Reginei Victoria şi de noua Franţă împărătească a lui Napoleon al III-lea.

În anul următor după tratatul de la Tienţin, Trimeşii extraordinari, Bruce, Bourboulon şi Ward, veniaŭ la gura lui Peiho pentru ratificare. China se făcuse a uita ce făgăduise cu cîteva luni în urmă. Ea nu înţelegea bine ce e o ratificare. Aceasta i se va fi părut încă una din obrăznicile «dracilor Apusului», şi dregătorii Împăratului, desperaţi că nu pot să «spargă prostia barbarilor», se vor fi tînguit iarăşi că aŭ a face cu nişte «oamenî aşa de puţin civilisaţi, aşa de puţin în curent cu *stilul*, cu felul cuviincios de a vorbi». Forturile de la Peiho erau iarăşi armate, şi din ele se trase asupra corăbiilor aliate.

Se ceru satisfacţie : Napoleon, după războiul Crimeii, după campania din Italia, era deprins să se înfăţişeze cel d'întăiŭ în Europa. El oferi Englesilor să se răzbune în comun şi trimise cu ge-

neralul Cousin-Montauban o frumoasă armată de vre-o 15.000 de oameni, -care plecă la sfârșitul anului 1859. Elgin și Gros se suiră iarăși pe corăbii, pentru a pecetlui în clipa biruinții nouă, pacea pe care ei o aduseseră la capăt după biruința cea d'întăiu. Expediția avu un curs sălbatec, care nu face cinste Europei. Debarcați în Iunie 1860, Europeanii prădară strașnic; une orî Chinesii trebuiră să-și ucidă femeile sau să le arunce în fîntîni ca să le scape de necinste. Poate că în Europa și ei ar fi făcut așa, dar locuitorii Europei veniau în numele unor principii superioare de ordine și de morală. În August căzură forturile aproape tot așa de ușor ca și întăiași dată; se pierdură numai 100 de oameni! Din nou, Tien-ținul fu ocupat, dar acum oastea aliată, foarte puternică, putu să încerce ceia ce nu îndrăznise în rîndul trecut trupele din cele cîteva corăbii: ea merse asupra Pechingului.

Un principe din familia imperială—ne mai auzită cinste!—veni cu propunerî de pace care nu însemnau nimic. O mare armată se strînse pentru apărarea Capitalei, a inimii Împărăției. Erau 15.000 de călări și 20.000 de pedestri. Aliații își dădură osteneala de a lua măsuri strategice. Singură garda Cerescului Împărat stătu pe loc și se lăsă strivită,—frumoși soldați cu rochia galbenă—coloarea sfîntă—tîvită cu negru. În două ceasuri din ceilalți nu se mai vedea nici unul: toți fugiseră. Pierderile Franco-Englesilor erau de 6 oameni uciși și 34 răniți.

Pechingul fu găsit fără apărătorî ca și Tien-ținul. Chinesii dovedeau și acum că ei nu se apără decît de departe. Împăratul fugise la Palatul de vară, departe cîteva mile de reședință. Aliații porniră într'acolo, hotărîți să nu se mai lase purtați cu vorba, să încheie cu orice preț o pacc traianică. O garnisoană de *doisprezere* oameni, cu arce și puști vechi, greoaie, apăra cele mai mari bogății ale Chinei, stînd înaintea porții păzite de doi mari lei de bronz, așezați la trei metri de sol pe pedestalele de marmură albă. Paznicii fugiră în clipă.

Dușmanii pătrunseră prin scara de marmură ce ducea la sala tronului. Ei n'avuse de loc pierderi; numai cîțiva ofițeri și soldați fuseseră opriți mișelește, despoiați, necinstiți și chinuiți. Totuși admirabilul palat fu jefuit ca după o mare luptă învierșunată, cînd nimeni nu mai poate stăpîni sufletele înfierbîntate, setoase de răzbunare. Se luară cadelnițe de smalt, paravane de mătasă cu splendide cusături, vase de smalt și de bronz, lucruri de lac fără păreche de gingașe, albumuri de mătasă, arme vechi, cupe, cutii, idoli, pietre scumpe de mărime neobișnuite, grămădite în cursul a zeci de veacuri în mina Împăraților din atîtea dinastii, — căci pînă atunci nimeni nu prădase palatele împărătești din Peching. Era atîta bogăție acolo, încît fiecare soldat de rînd, vînzînd pe nimic lucruri neprețuite, ajunse totuși să aibă o sută de lei. Apoi palatul fu aprins și se mistui în flacări.

Pacea din Peching, la 24-25 Octombre 1860,

întăria pe aceia din Tiențin și prevedea o despăgubire de 8.000.000 de taeli (1 tael = aproape 7 lei). Îndată Rușii încheie și ei, prin Ignatiev, cunoscutul general și agitator panslavist, un tratat, negociat cu un principe imperial, care, pe lângă drepturi de comerț, întărește și o întindere a graniții siberiane.

În anul următor muria tânărul Împărat, pe cînd răscoala Taipingilor ținea încă provinciile de lângă Iangtchiang și împiedeca legătura visată între Șangaï, de la gura râului, și Indii, prin pustiu și munții Tibetului, unde se află acum (1904) o misiune englesă înarmată, în iarna platourilor înalte. Francesii se așează în Cochinchina, smulsă de la regatul vasal, al Anamului, precum, încă după tratatul din Nanching, Englesii se aflau la Hongcong, din care în cea mai scurtă vreme se făcu unul din cele mai frumoase orașe ale Răsăritului.

Numai după multă muncă și cu ajutorul Europeanilor, cari aveau de apărat acum în porturi contoarele și conaționali lor, se ajunse la dezrădăcinarea Taipingilor și la întoarcerea întregii Împărății în mîinile legiuite.

În lunga perioadă de treizeci de ani care se întinde de la sfărîmarea Taipingilor până la marea înfrîngere a Chinei de Iaponeși în 1894, provinciile pierdute departe în lăuntru nu fură atinse fără îndoială de spiritul european. Între India și țerile Iangtchiangului era Tibetul, stăpînit de preoții săi budiști, ce nu voiau până mai dăunăzi

să audă de nimeni; în Apus, șesul pustiū răminca un zăgaz împotriva valurilor culturii nouă din Europa. În porturi urmă însă munca alături a Chinesilor cu Europeanii, fără ca din aceste legături de negoț să izvorească și o înțelegere a sufletelor, care rămîneau încă prea deosebite unele de altele. Dar în Peching încă din 1861 se așezaseră ambasadorii, al căror număr se înmulți pe urmă prin adăugirea ambasadorului italian, a celui austriac și a celui german. Descoperirile tehnice contemporane pătrunseră în Capitala celui mai civilizat și mai mare din Statele înnapoiate. China stabili și ea ambasade în cîteva capitale ale lumii, și oamenii cari trăiră anii de zile în Londra sau în Paris se întoarseră măcar cu o cunoștință mai înlinsă a aspectului material al lumii de astăzi, cu capacitatea de a prețui puterea ce rezultă din această tînără civilizație care robește așa de puternic natura. Un mandarin foarte ager, Li-Hung-Ciang, avu gîndul nou și cutezător de a preface China în formele ei, dîndu-î aceleași mijloace de a stăpîni pe care le aū rivalii, calificați atîta vreme de «draci ai Apusului». Bătrînul dregător cu ochelari și bărbuța de capră străbātu Europa ca să învețe, — precum făcuse odată Petru cel-Mare; el avu astfel mulțămirea de a vedea pe Bismarck cu care a fost comparat, dar a căruî izbîndă n'a avut-o.

Împrejurările făcură din el cel d'întăiū om al terii sale. China suferia pierderi necontenit. Grămădiți în Cochinchina, la gura Cambogelui, Fran-

cesii căutaă pentru această posesiune a lor un drum interior către Marea Chinei. Ei încercară a merge prin Camboge și de la izvoarele lui prin Iangțechiang, pe care Englesii merseseră mai d'innainte spre Tibet. Dar era un încunjur uriaș. Atunci se găsi legătura aproape de-a dreptul, între obârșia Cambogelui și aceia a râului Song-Hoi (Song-Kai) care udă cetatea Hanoi și se varsă în acel golf al Tonchingului (Tonchin), dincolo de care stă marea insulă Hainan. Cetatea era a Chinei, dar un călător frances fără misiune și fără răspundere o luă cu asalt în 1873, pregătind astfel întemeierea unei a doua posesiuni a Franciei în Indochina.

În zădar încercară Chinesii să scape de această primejdioasă vecinătate. Ei intrară în legătură cu regele vasal din Anam și puseră în mișcare pe ascuns bande, ca acelea ce se întrebuintează de Bulgari în Macedonia. Obiceiul e vechi în practica războinică a Împărăției din Mijloc: și în afacerile de la Canton Împăratul ridicase prin clicmări tănuite «Viteji» (yong), pentru isprăvile cărora își spăla firește minile, chiar după ce se prinseseră cele mai limpezii probe de uneltire. Noi luptători nerecunoscuți se chemaă Steagurile Negre, ca Bandele Negre din Italia veacului al XVI-lea. Ele nu fură zdrobite decît în 1884. Atunci China încheie un nou tratat din Tiențin. Franța avea protecția, nu numai asupra Tonchinului, ci asupra Anamului întreg.

Dar trupele francese fură oprite în calea lor

prin Tonchin de ostași împărătești. Se deschise deci un război franco-chines, cel de-al treilea, mărgenit în Tonchinul însuși său în părțile Formosei pe care Francesii, care bombardau, în 1884, și portul Fu-ceu, pe continent, în față, de-asupra Hongcongului engles, ar fi luat-o bucuros. Fără aceasta, se ajunsese la pace, care nu schimbă nimic. Formosa era păstrată Iaponesilor, cari o cercaseră în 1874.

Aceștia erau pentru Chinesii un popor desprețuit, fiindcă erau puțini, fiindcă împrumutaseră pe de-a'ntregul cultura chineză, fiindcă erau așa de mărunței încît abia se înfățișau ca oameni puternicului Chines, fiindcă vioiciunea lor trebuia să pară acestuia o înjosire a demnității omenești. Ei au ziseră că «fiii de maimuță» din Nipon, potrivit cu firea lor de a imita, se ieau acum după «draci Apusului». Dar aceasta nu-î ridică în considerația Chinesilor.

Încă de prin 1875 Iaponesii silesc însă pe Chinesii să li deschidă porturile Coreii, unde Chinesii înțelegeau să-și păstreze toate drepturile de suzeranitate. Ei capătă și dreptul de a trimete în capitala acestei țeri nesigure un ambasador și soldații cari să-l apere de mișcările de stradă pe care le înalță din praful fără voință al locuitorilor vîntul ce suflă din sus sau din jos, de la Răsărit sau de la Apus. De acolo ei se tot întinseră cîștigînd oamenii și întemeind noua stare a lucrurilor printr'un ajutor pe care nu-l dădeau fără anumite gin-

durî asupra viitorului. La 1884 se zice că Iaponesii ar fi voit să pescuiască în tulburarea unei răscoale pe care tot ei ar fi ațîțat-o. Dar fură învinși, măcelăriți și puși pe fugă.

Aceștia nu erau însă dintre fugarii ce nu se mai întorc. Tratatul din 1885 cu China li recunoscu privilegiul de a ținea și ei trupe în Coreea, cînd și cît ar fi nevoia. Chinesii căutară totuși, peste nouă ani, să ocupe provincia lor cu o întregă oștire, fără a întreba pe tovarăș.

Astfel în 1894 Iaponesii primesc războiul pentru Coreea, Împărăția Dimineții, pe care o voiau. Iarăși se publică de Chinesii un tarif al trofeelor omenestii: atîta pentru un cap, atîta pentru o mîină, și așa mai departe cu anatomia. Flota chineză dispăre supt tunurile amiralului iapones Ito. O armată de 50.000 de oameni bate pe Chinesii în felul lesnicios pe care-l știm acum (în lupta de la 18 Novembre, la care ieau parte 3.000 de Chinesii, cu tunuri, Iaponesii pierd 14 morți și 40 de răniți), la Asan, străbate Coreea, ieă Pen-Iang. Alta, supt mareșalul Oïama, pătrunde în Manciu și ocupă Chinciu, Talien-Van și Port-Arthur, o nouă creațiune englesă; prin Wei-hai-Wei ea merge spre Peching. Iarăși venia punctul dincolo de care China nu lă-sase decît o singură dată să meargă lucrurile și plătise aceasta cu prădarea Palatului de vară.

Trebuia să se facă pacea. Europa se amestecă, și Iaponia, care părăsi porturile ce cîștigase, stricînd tratatul din Simonoseki (Shimonosheki), căpătă numai Formosa, insulele Pescadores de lîngă

dînsa și o mare despăgubire de război. Soarta Coreii era aminată.

Li-Hung-Ciang negociase tratatul. El ajunsese astfel în vederea tuturor. Tînărul Împărat Cuang-Su, un Chinez tot așa de neobișnuit ca și bătrînul mandarin, se încredințase și el că numai cu mijloacele strămoșilor nu se poate da lupta pentru păstrarea moștenirii lor. Dacă acei păcătoși de «fii de maimuță» putuse face lucruri mari, folosindu-se de cultura «dracilor Apusului», ce-ar fi dacă ar pune mîna pe această unealtă nemărgenită, glorioasă Chină însăși? Astfel Cuang-su din dinastia Ţing, ajunsese progresist. Li-Hung-Ciang, sfetnicul cel bun, fu numit vice-rege în Pecili, amiral, tutor al principelui imperial, supra-intendent al comerciului, înalt comisar al armatei.

Dar spiritul vechi național se trezi. Asemenea încercări erau o profanație: vechia clădire de patru mii de ani se zgudui, pîrîind sinistru, într'un cutremur de mînie.

Văduva înaintașului lui Cuang-Su, femeia încă tînără, foarte deșteaptă, meșteră în intrigă și cu mulți aderenți, și aliatul ei principele Tuan se puseră în fruntea mișcării de împotrivire. Ca și în 1850, în 1870 și în 1880, dar acum în toată țara, circulară scrisori tainice îndemnînd la răscoala împotriva străinilor, cari umblă să schimbe rostul cel bun al lucrurilor prin ideile lor ticăloase, cari se ceartă la Ţung-li-îamen, biuroul oficios (dar nu oficial) întemeiat în 1861 pentru ca să li

asculte cererile neconținute de căi ferate și por-turi prin care se poate stăpîni și exploata o țară. Chinezii au o mare aplecare spre întemcierea de societăți ascunse, care conspiră și uneltesc. De odată se iviră în toate părțile bande, care purtau scrise pe piept cuvinte ce lămuriau ținta lor. Ele-și luară nume deosebite, dar li-a rămas acela de luptători cu pumnul, *boxers*, cum zic Englezii.

Boxerii urmăriașă așezămintele străinilor, bise-ricile, școlile, le prădașă și ucideașă cu o poftă săl-batecă pe creștini. Guvernul se făcea că nu-î poate stăpîni, și, cînd se gîndește cineva la Taipinșă și la isprăvile lor, poate și crede în parte. Orîcum, Împăratul era nevinovat.

Mulțimea din Peching află că se mătură străinișă de pe pămîntul sfînt al Chinei. Ea se ridică la rîndul său pentru cauza națională, pregătind vespere siciliene străinilor urgisiți. Baronul de Ket-teler, ambasadorul german, fu împușcat. Legațiile toate fură strînse într'un asediu în adevăr chinezesc. Dacă ar fi fost alți dușmani, ele ar fi fost luate în cîteva ceasuri, în cîteva zile măcar. Chinezii însă zăboviră luni întregi, lăsîndu-se uciși din cînd în cînd, dar fără să plece. Mai strașnică decît ei era numai foamea (1900).

O expediție combinată, a tuturor Puterilor eu-ropene interesate în China, avu vreme să se or-ganizeze. Trupele germane, franceze, engleze, ru-sești, plecară răpede și sosiră la timp. Japonesișă se adăugiră la dînsule. Comanda se dădu celor mai jigniși, Germanilor, represintați prin bătrînul ma-

reșal Waldersee, care a murit dăunăzi. Se merse drept asupra Pechingului, aproape fără să se întimpine rezistență, și Iaponesiî intrară la timp ca să scape pe asediați.

Curtea fugise, ca și în 1860, în Manciuria. Ea nu putea fi urmărită. Mai multe expediții fură făcute împotriva boxerilor, pentru a da exemplu, precum exemple de pedeapsă se dădură și în Peching. Europeniî, cam încurcați, fură bucuroși cînd Curtea se hotărî în sfîrșit să trateze. Împăratul Wilhelm primi o solie de scuse, în care un principe din familia imperială chineză, venit anume pentru aceasta în Europa — întâiul din neamul său —, ceti o scrisoare umilă prin care se cerea iertare. De nouă cesiuni nu se putea vorbi, așa cum se înfățișău împrejurările. Dar Englesiî rămaseră la Wei-Hai-Wei, închiriat în 1898, Germaniî luaseră, tot în 1898, Chiao-ceu (la N. de Șanghai), unde apăru o clipă principele Henric, fratele Împăratului; iar Rușiî ocupară acum Manciuria și păstrară Port-Arthur, închiriat tot în 1898. Nicî unul dintre acești ocupanți și chiriași n'a plecat până astăzi.

Pentru a face pe Ruși să plece, Iaponia, care usese lăudată și îndemnată a se întoarce acasă în 1900, a început în Februar războiul de acum.

CARTEA II

I A P O N I A

1. Țara și oamenii.

Dincolo de Marea Chinesă se întinde un șir de insule, care se arcuiesc către continentul ocupat de Împărăția din mijloc. De la pliscul Camciatcei rusești pornesc frânturi de stîncă sămănate în Marea rece, picături de pămînt, sterpe, înghețate o bună parte din an; acestea sînt Curilele. Ele duc la o mare insulă pătrată care se sfîrșește în cornuri ca un acoperiș de pagodă, de templu chinez: e insula Ieso, foarte rău locuită până astăzi, nede-săvîrșit lucrată, cu toate colonisările venite din părți mai calde ale archipelagului. Cel mai însemnat port din această insulă, Hakodate, e de alminterea în fața portului rusesc Vladivostoc, în care se știe că vîntul de Miazănoapte include prin ghețuri corăbiile în cursul nesfîrșitelor luni de iarnă. Sucindu-se ca un șarpe rănit, marea insulă Hondo, temeiul Iaponiei și floarea ei, bogăția ei, merge până către sfîrșitul cîrligului corean, de care e despărțită prin strîmtoarea Simonoseki, vestită astăzi prin tratatul chino-iapones din 1895. Hondo e Britania-Mare a acestui Regat-Unit, a acestei Anglii, care, din Răsăritul ultim al Asiei, răspunde după cuviință Angliei din ultimul Apus al Europei.

Hondo ține ca pe un puiū supt aripă insula Șicocu (Shikoku), ruptă din trupul său prin vre-o zguditură vulcanică din timpurile uitate. Rotundă, strînsă ca un ariciū, insula Chiușu încheie grupa centrală a pămînturilor întinse: ea întrece linia Coreii și se apropie de latitudinea înfloritorului port chinez său chino-european, mai bine, Șangaï. Punte de verdeață în Oceanul cald, picură acum către Miazăzi măruntele insule Liu-chiu, o icoană mai fericită a Curilelor sterpe. Formosa, marea insulă cucerită de Iaponia în 1895, după ce o dorise atîta vreme, rotunzită pe toate coastele și sfîrșită delicat prin vîrfuri blînde, se ține vădit de lanțul ostroavelor înnalte, pietroase, și nu de pămîntul, totuși destul de ridicat și el în aceste părți, al Chinei. Mai departe vin, în raza poftelor, dar nu în a stăpînirilor iaponese, insulele malae-e, Filipinele și marile posesiuni ale Olandei: Indiile neerlandese. Ele duc la Noua Guinee cu liniile de șopirlă, la solida Australie, la răsăritul cărora zboară ca fluturi albi în văzduhul albastru ostroavele fără număr ale «continentului insular», ale Polinesiei, împărțită între toate neamurile.

Iaponia e socotită în Asia, dar poate fără dreptate. Ceî vechi povestiau de marele continent Atlantis care a fost odată între Europa și America și a dat numele său Oceanului ce l-a înghițit, Oceanul Atlantic. Pacificul, Oceanul cel mare, cea mai puternică din mările lumii, nu și-a nimicit încă Atlantida. El bate cu valuri adese ori furioase

țermurile de criță ale insulelor stincoase și lucrează neprecurmat la un viitor de care ne despart multe milioane de ani, și în care într'adevăr o Mare pașnică se va întinde între Asia și America. Până atunci însă, de la Curile la insulele de la sudul Australiei, e sămănată în nesfârșite insule o parte mijlocie a lumii, mai apropiată de lumea veche a Asiei, pe cînd numai scăpărături de pămînt, ca un praf de stele, arată drumul spre lumea, tot așa de veche pentru dînsa, dar nouă pentru noi și pentru locuitorii ei de astăzi, veniți dintre noi, — America.

Toate aceste insule sînt muntoase, vulcanice : cu atît mai mult cu cît se are mai mult în vedere Nordul. Australia are cîmpii întinse pentru turme nenumărate. În Iaponia lipsesc șesurile liniștite și roditoare, pămînturile băltoase, undulațiile pădurilor întinse. Ea are văi înguste, drumuri care se înalță și se coboară, coaste care se întortochiază chinuite, între oasele muntelui. Totul e frînt, spir-cuit, sucit, fărâmițit, fiindcă astfel e voința muntelui. El stăpînește prin piatra lui care taie vederea pretutindenți, prin focul care-î arde în măruntaie și se întetește zguduind pămîntul în cutremure care sînt fenomenul cel mai obișnuit, groaza de toate zilele în care trăiește o generație după alta, îngropîndu-și morții și înălțîndu-și din nou căsuțele. Marele Împărat veșnic e aici Fusi-Iama, vulcanul cu cununa albă, care chiamă de departe pe călători spre Împărăția lui gingașă. Iaponia se su-

pune toanclor lui și e mîndră de dînsul: în orice operă de poezie, în orice tablou sau schiță va apărea, însemnat din cîteva trăsături de penel sau din cîteva versuri, mărețul Fugi, zeul cel frumos și rău.

Țara aceasta a ieșit, așa de fin sculptată cum este, juvaier al lumilor răsăritene, din lupta celor doi uriași, oceanul apelor și munții de foc. Ei au croit și horbotat pămîntul; ei hotăresc sufletele oamenilor. Muntele zguduie și împarte; Oceanul a despărțit boabele din șiragul insulelor, și văzduhul care hrănește gîndul și simțirea locuitorilor e al lui: un aier limpede, care dezvăluie și aprinde toate colorile, care ascuțește toate contururile, care face pe oameni vioi, ageri, nervoși, neastîmpărați, chiar în mijlocul căldurilor din latitudinea mijlocie a Asiei toropitoare. El pregătește pentru cele două ținte mari ale neamului iapones, odinioară ca și astăzi: lupta și arta.

Chinesul nu e omul țerii sale. Această țară însăși e prea întinsă ca să aibă o singură înfățișare. În Nord se vînează urșii, în Sud se călătorește cu cămile și elefanți. China nici nu e o țară, e o lume. Asupra locuitorilor ei ea a înrîurit numai prin izolarea în care s'a găsit închisă întregă. Dacă nu s'a întărit mai mult conștiința de provincie — totuși în rescripte împărătești prielnice Europeanilor străinii au fost asemănați cu «locuitori din altă provincie», — aceasta se datorește puterii

neasămănate a Statului și unei filosofii politice unitare, imperialiste, care a ajuns o religie.

Iaponesul însă e un produs al Iaponiei.

El nu vine dintr'o singură rasă, și această rasă nu se cunoaște bine. Odată Nordul era locuit numai de *Ainos*, o rasă care se duce, fiind mărgenită astăzi la mai puțin de 20.000 de oameni: oameni mărunți ca *Eschimoșii*, negri la față, cu nasul cârn, strivit, cu o bogăție de păr care-i apropie mai mult de dobitoacele bine blănite ale pământurilor reci. *Ainos-ii* s'au dovedit totdeauna refractari față de orice civilizație, și în acel *Far-Nord* al lor care corespunde cu *Far-Westul* american, ei sînt grămădiți, ca *Pielele Roșii* pe continentul nou, într'un parc de agonie, ca un animal rar și ciudat care nu mai poate trăi neocrotit prin măsurî deosebite, în interesul științei.

În insulele iaponese aŭ trebuit să fie *Malaesi*, din acea rasă fină, delicată, ageră, care e răspîndită în toate insulele mijlocii ale Mării celei mari, și formează basa locuitorilor din insulele *Sondei* saŭ, ca *Tagali*, din Insulele *Filipine*. *Malaesi* sînt viteji, cum a dovedit lupta unui *Aguinaldo* împotriva Spaniei și a Statelor-Unite, tiranii străini ai patriei *Filipine*. Ei aŭ multă mlădiere în spirit și multă poezie în inimă. *Multatuli*, marele cugetător olandes, întrebuițat o bucată de vreme în administrația *Sondelor*, s'a întors plin de milă și iubire pentru aceșți supuși nenorociți ai poporului săŭ, plin de admirație pentru îndărătnicia cu care ei se luptă de atîta vreme pentru ce li se pare că e

dreptatea; și el a cîntat în limba simplă a Bibliei idila curată, de muncă, credință și jertfă a țeranului malaes, în legenda Adindei.

Tagalii, Malaesii cari află de puterea și izbîndele Iaponiei se bucură în tăcere. Nu numai pentru că vecinii lor din Miazănoapte răzbună cinstea Asiei și par a pregăti reabilitarea și decî dezrobirea ei. Ceva ca un simț de înrudire tremură în sufletele lor.

Căci rasa galbenă nu se înfățișează curată în Iaponesi. Alături cu Chinesii, cari vin în porturile Iaponiei cu negoțul lor străvechiu, sau la cari vin Iaponesii ca profesori, destul de puțin ascultați și înțeleși, de civilizație nouă, locuitorii de astăzi ai archipelagului Nipon apar altfel și ca trup. Sînt mici pănă într'atita, încît, cel puțin în costumul european, ei ni par niște pitici ciudați, oaspeți ai unui Lilipuț adevărat. Mișcările lor, cu toată stăpînirea la care le supun, aŭ ceva șerpuitor, felin, care nu samănă de loc cu gravitatea, cu demnitatea de plumb a Chinesului: «fiii de maîmuța» par că vreaŭ să se răpeadă, să se destindă, să se cațăre, să se joace cochet. Fața nu e galbenă; la unii ea apare mai mult întunecată, apropiindu-se de arămiu: un păhăruț de băutură alcoolică tare, din care beaŭ Europeanii fără să se simtă nici-o schimbare pe față, îi face cărămizii ca nisce Malaesi. Copiii, femeile tinere sînt rumeni în obraji, albi pe frunte, pe gît. Pe lîngă țeste fugare și umeri ai obrazului ieșiți în afară, se văd frunți mai drepte, fețe care par numai busnate. Nasurile mărunțele

nu sînt strivite, ci urmează o linie aproape curată. Cutare călător cu mult spirit de observație și-a putut aminti, văzînd tipurile strînse la un loc de o ședință a Parlamentului iapones, de cunoscuț din țara sa, din Franța. Ochiî abia despicați, foarte negri, părul deosebit de întunecat și de strălucitor, pe care femeile îl mai și strîng în cocuri și-l ung cu unsoări vegetale, așa încît să pară o singură suprafață de lac negru, apropiie mai mult de Chinesii; dar asemenea ochi ascunși, cu pleoapele umflate îi au și Malaesii. Făcînd parte din rasa galbenă mai mult decît din oricare alta, ei sînt departe de unitatea de rasă a Chinesilor, cari nu recunosc frăția de sînge cu acest omuleț desprețuit.

2. Cîrmuirea și cultura.

Nici dezvoltarea istorică a Iaponesilor n'a putut să facă concurență naturii în formarea sufletelor.

Ei n'au avut până dăunăzi un Stat bine organizat, fiind întru aceasta antipodul politic al Chinesilor: ei s'au încălțat cu formele politice, pe cînd Chinesii au prefăcut, ca și femeile lor în modă, piciorul după încălțămîntea care li se părea frumoasă.

Și ei n'au avut nici odată o civilizație a lor și întregă, care să se poată pune cît de puțin alături cu vechea, marea și completa civilizație chineză.

Acestea sînt puncte de vedere care trebuie dezvoltate, pentru a se înțelege avîntul nou al acestuî popor și piedecile ce întîmpină, ușurința prefăcerii după Europeanî și părțile slabe (astăzi și poate zeci de ani încă) ale acestei prefăceri.

Chinesii au cronicî multe și întinse, cîte nu le mai poate ceti nimeni. Dar în ele, dacă se păstrează cu sfințenie isprăvile tuturor «Fiilor Cerului», nu se spune și în ce chip s'a ivit cea d'întăiū făptură dumnezeiască trimeasă pentru a cîrmui pe cei d'întăiū dintre oameni. Literatura istorică a Iaponesilor (a căror cultură e nouă de tot pe lîngă a Chinesilor, neavînd nici măcar două mii de ani!) e mult mai săracă și mai puțin precisă. Din ea se poate afla numai, ca punct de plecare a tuturor celor ce s'au întîmplat pe urmă, că la anul 660 înainte de Hristos a început a stăpîni fiul zeiții Soarelui, cel d'întăiū suveran al lor și străbunul, printr'un șir de adopții, al Maiestății Sale Muțu-Hito, Împăratul de astăzi al Japoniei.

Acest Suveran coborît pe pămînt prin raze și urmașii săi s'au numit *mikado*, ceia ce înseamnă «Înnalta Poartă»; la Turci «Înnalta Poartă» e guvernul întreg, la Iaponesi, Suveranul însuși. Șirul de Mikado s'a desfășurat de-a lungul veacurilor, oameni înțelepți, drepți, sfinți. Ca să se înțeleagă ce înfățișează ei pentru poporul lor, să ni închipuim că întreaga Creștinătate ar asculta de un Papă-Împărat, care să fie ținut că se co-

boară, fie și prin adopție, din Hristos, fiul lui Dumnezeu, venit între oameni și prefăcut pentru totdeauna în om.

Împăratul Chinei e, ca și Țarul, ca și vechii Cesarî ai Romei, un *pontifex maximus*, marele preot, căpetenia religiei naționale. Mikado e mai mult decît atita: el urmează să fie— pentru credincioși, cari erau acum cincizeci de ani toată lumea—Zeul-om. Persoana lui face parte din religia veche a țerii, care se chiamă șintoismul. În ea, ca și în cea mai veche religie chineză, își are locul toată natura iubită, înfățișată prin idoli—Kami—, bărbați și femei, săpați din lemn și din piatră și ascunși odinioară privirilor prin scumpe perdele de mătăasă în fundul templelor. Închinarea ce li se aducea, erau daruri de flori, de poame, de pești, de cărnuri, ținerea dobitoacelor sfinte,— ca porumbeii albi, — lupte, reprezentații de teatru. Erau și idoli-dobitoace, ca acea vulpe-zeu care se rinjește din toate colțurile, din toate podoabele, din toate tufișele templelor șintoiste. Afară de acest fetișism grosolan, Iaponesul nu simția nici o nevoie religioasă. Pentru sufletele străbunilor— al căror neam nici aici nu trebuia să se stingă— se bătea în părete la cei săraci un cui și se anina o cutiuță, ca un mic altar al lor.

Iar cultura acelor veacuri de la început trebuie să fi fost foarte simplă. Cîntece în limba simplă a vechimii iaponese, cîntece cu un ritm deosebit, care s'a păstrat și până astăzi. Căsuțe foarte șubrede, din frumosul lemn rășinos al muntelui,

bine cioplit, minunat lustruit, prins cu îngrijire la toate încheieturile: coperemîntul de țigle său de paie, ca la țeranii noștri, e prea greu pentru o asemenea împrejmuire de nimic: el se razimă pe cei patru stîlpî mai puternici din colțuri. Totdeauna o grădiniță în față, căci Iaponesul are patima florilor și el serbează în seninul lui cult natural o serbătoare a florilor, o serbătoare a crisantemelor. Acea a douăsprezecea parte din pămîntul iapones care se poate lucra, e îngrijită cu iubire ca să dea orez său grînele noastre; copacilor li se cer fructe. Pămîntul e tot al Soareluî, decî al lui Mikado, căruia i se dă dijmă. Familia e foarte strînsă și mulțămîtă cu mijloacele ei puține: copiii sînt bucuria casei, și în legende cea mai hotărîtoare dovadă că cineva a ajuns un stricat, e cînd își batjocorește nevasta, copiii și-î dă afară din casă. În insulele mai mici, în ținuturile insulelor mari s'aû format clanuri ca acele scoțiene din evul mediu: ele ascultă de puternici cari se chiamă *daimio-i*, și sînt încunjurați de luptători: *samurai*. Luptele între dînșii sînt foarte obișnuite, și dau gust vieții. Moartea e desprețuită, și omul liber, omul nobil își bate joc de dînsa, deschizîndu-și burta cu o înțepătură de cuțit, înnaintea marțurilor: *Hara-Kiri*.

Joncele Chinesilor nu merg departe pe Marea periculoasă, dar ele trebuie să fi pătruns de vreme în porturile multe ale dințatei coaste iaponese. Oamenii galbeni mari fură primiți cu respect în țara

micilor oameni galbeni. Iaponesii prețuiesc îndată comoara de învățătură practică, de înțelepciune teoretică, de bună orînduire în Stat, pe care o aduceau călătorii din Apus. Cu însușirea lor de cameleon, de a se schimba în clipă, cum li vine mai bine, ei se prefăcuseră, făcîndu-se Chinesii, în modă, în organizare, în învățătură.

De la greoi dascăli, agerii ucenici luau scrisul, cu cele 5.000 de caractere curențe, pe care le-au păstrat până astăzi, povară strivitoare pentru mintea copiilor, piedecă puternică pentru cetire, pentru tipar, pentru luminarea mulțimilor. De la dînsii luau o sumă de cuvinte alese pentru literatură, de cuvinte fine pentru convorbirea claselor de sus, de cuvinte înalte pentru abstracțiile gîndului: ei făcuseră astfel ceea ce popoarele europene au făcut cu limba latină, Arabii cu limba persană, Turcii cu limba arabă. De la Chinesii luau Iaponesii o literatură clasică, gata făcută, așa de întregă și de bogată, încît, din partea lor, ei nu-și mai simțiră nevoia de a scrie: e ca și cum națiunile Europei evoluî mediu și timpurilor nouă s'ar fi oprit la literatura clasică a Romanilor, pe cînd poporul s'ar fi mulțămît cu cîntece și povești într'o limbă încă săracă și necioplită. De la dînsii veni mătasa, lucrul bronzului, săparea lemnului, la care însă Iaponesii, cu ochii veșnic asupra minunatei lor naturi, adăuseră și cîte ceva nou, într'o epocă următoare mai ales. De la dînsii se imită meșteșugul de a înfrumuseța o țară ca o grădină, de a tăia cărări șerpuitoare care dezvăluiesc la fiecare pas o

nouă frumuseță, apropiată sau depărtată, de a închide vederea cu liniile gingașe ale unui mărunț templu de podoabă, de a potrivi toate pentru cea mai mare mulțămire a ochiului omenesc: țara lor era mai frumoasă decât a maiestrilor, și ei izbutiră astfel mai bine; datina lor era cea mai desăvârșită curățenie — ca a Olandesilor în Europa —, și ei învinseră și prin aceasta în gâteala țermurilor și munților pe Chinesii, cei mai murdari dintre oameni.

În ceia ce privește Statul, se împărțiră mai cu socoteală provinciile, se înmulțiră și se clasară dregătoriile, se înființă obiceiul examenului pentru funcționarii erudiți, care, supt o altă formă, se păstrează și astăzi; se despărți viața civilă de cea militară. Când Confucius dădu un spirit filosofic vechii clădirii chineze, învățătura lui ajunsese și în Iaponia norma de îndreptare în cîrmuire.

Iaponezii se ținură neconținut în curent cu progresele Chinei, luîndu-le unul după altul și adăugîndu-le la imitațiile mai vechi.

Astfel și ei primiră Budismul, așa cum îl înțeleseseră și-l prefăcuseră Chinesii. Nefiind aici un zeu al Nemărgenitului, al Bunătății, al Miliî, Buda nu tulbură pe nici-unul dintre vechii idoli șintoști, la intrarea lui: monștriî cu cuțitele în mîină, vulpile rînjite îi făcură loc lîngă dînșii, în fața vechilor oglinzi — oglinzi de metal — rugenite de vreme; lumina felinarelor de hîrtie colorată saă corn străveziî se răsfrînse și asupra străinului venit din China, unde se schimbasese de haine: și el

fu chemat de credincioși prin bătaia în dungă a clopotului de aramă, și lui i se bătut din palme, și lui i se arseră hîrtiuțe și bețișoare sfinte, și pentru dînsul se cîntară imnuri de preoții zimbitorî în rochiile strălucitoare de mătasă, și în jurul lui zbură-tăciră, pîngărindu-î chipul, porumbeii albi, și pentru el se lovi în gonguri, se aruncară gologani în cutii și în mîna slujbașilor templului, și pentru el se stătu în genunchi, fără rugăciune, pe care Chinesii nu au cunoscut-o nici odată. Și aici se ridicară temple cu o nouă înfrumusețare, obișnuită supt alte ceruri, și arta folosi pe urma suirii în Scaun a celui mai nou dintre zei.

Nici aici însă gîndul nu se înălță și inima nu se făcu mai bună. Buda se mulțami cu acele rituri seci din care se hrăniau de miî de ani idolii. Săracii nu folosiră, și, dacă nenorociții din stradele negre ale Capitalei de astăzi, cei 40.000 de oameni cari nu pot plăti chiria de 50 de bani pe an într'o căsuță de lemn vechiu și de hîrtie, dacă oamenii ce dorm în turme pe rogojinile murdare unde și-au închiriat loc de odihnă pentru o noapte, dacă cei, și mai puțini norocoși, cari ațipesc în locurile pustii de care sînt destule, dacă toți acești învinși primesc une ori un ajutor, aceasta se datorește adoptării modei europene a societăților de dame binefăcătoare. Sufletul Budismului a rămas în India, unde e adevărat că se și cere mila cea mai multă, în țara foametei, ciumii, leprei și robiei.

Cu Budismul veniră călugării, călugări de formă ca și în China. Dar și spiritul călugăriei pătrunse:

depărtarea de lume începu să fie privită ca un merit față de zei. Se întîmplă astfel că sfîntul Mikado crezu într'o Împărăție ce nu este asupra oamenilor: fără luptă, el se închise în palatul său ca într'o schivnicie, încunjurat de slujbași credincioși, tot mai puținî la număr, într'o sărăcie care-î dădea bucuria jertfei. Împăratul-Papă, urmașul zeiții Soareluî, lepădă de la sine, ca un lucru necurat, cîrmuirea, pe cînd marele preot al lui Buda, Dalai-Lama din Tibet, întindea mîni lacome către sceptru și sabie. Mikado lăsă aceste insignii în mîna viteazuluî care voi să le ia. Acesta jucă de acum înnainte rolul Sultanuluî turc pe lîngă sfîntul Calif din Bagdad, represintant al Profetuluî Mohammed, rolul generaluluî barbar, un Stilicon, pe lîngă Împăratul roman decăzut, Honorius, rolul Cesarilor bizantinî pe lîngă Împărații lor, rolul maiordomilor din regatul franc pe lîngă suveranii merovingieni, cari și ei se credeaû a fi din coapsa zeilor păgîni. Puternicul cel nou ales dintre căpeteniile de clanuri, se numi Șogun (Shôgun), «Marele Domn», «generalisimul» și puterea lui n'avu marginî de cît în ascultarea fruntașilor dintre cari se ridicase. Mai multe dinastii se strecurară pe tronul cîrmuirii lumestî, pe cînd, pe altarul său dumnezeiesc, un Mikado urmă după cellalt, într'o măreție moartă, fiul, fratele, ruda, copilul prin înfiare venind după coborîtorul zeiții Soareluî, care, murind, se înnălța către focul veșnic al mamei sale (secolul al XIII-lea). De la o vreme până și legăturile de închinare, de curtenie între omul Spirituluî și omul Cărnii înce-

tară: Kioto, vechiul oraș sacru, rămase mausoleul puterii lui Mikado, pe cînd Șogunii se așezară pe coasta răsăriteană, la Iedo, cu ochii spre Oceanul pustiū.

De ce acolo, și nu la Apus? De aici se vedea China, se vedea Coreia, unde fuseseră de mult Iaponesii cuceritori, se vedeaū insulele pe unde veniaū misionarii creștini: Portughesii din Macao. Cu toată imitația triumfătoare, vechile însușiri iaponeze rămăsese. Pe lîngă iubirea naturii, meșteșugul artei drăgălașe, patima de a curăți și împodobi, — tăria, vitejia muntenilor și pescarilor, ce se luptă cu valurile și cu primejdiile locurilor înalte, desprețul de moarte al fiilor Vulcanului. Acum cînd omul săbiei stătea în fruntea neamului, cînd omul sfînt intrase în umbră, — acum era vremea luptelor mari și cuceririlor îndepărtate.

Ce e dreptul, Iaponesii năvăliră în Coreea. Biata Împărăție a Dimineții, desfăcută din ascultarea Chinei, trăia în mare ticăloșie supt regii săi deosebiți, cari-și aveaū sălașul la Seul. Coreenii sînt de aceiași rasă ca și Chinesii: oameni puternici și muncitori, mai murdari însă, mai fără avînt decît supușii Împăratului Ceresc. Și ei primiseră cultura chineză pe de-a'ntregul, în toate domeniile vieții, dar nu putură face nimic dintr'însa. Coreenii mari, în rochiile lor albe, supt pălăria lor cu fundul nalt și ascuțit, saū supt glugă, se perîndaū pe pămînt fără să dovedească prin ceva că sînt vrednici a trăi. Așa aū fost atuncî, și tot așa aū rămas până astăzi în țara lor frumoasă, de munte.

Iaponesii luară Coreia supt unul din Șogunii de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, Hideyoshi (Hideioși) — pe vremea lui Mihaï Viteazul —, și o pierdură. De atunci ei n'aũ mai încercat. Legăturile cu străinătatea fură rupte, mai mult decît în China, căci aice era de jur împrejur pustiul Oceanului, ale cărui maluri de stîncă fură apărate prin forturi și tunuri ca ale Chinesilor. Ura străinului se făcu tot mai mare, și ea trăiește și astăzi în sufletele iaponese, cu toată primirea invențiilor și normelor de Stat europene. Iesuiții cîștigaseră pentru Hristos un număr însemnat dintre locuitorii coastelor de Miazăzi. Ei fură uciși, și, împreună cu ei, la începutul veacului al XVII-lea, periră de sabie și cei mai mulți dintre convertiții lor. Dintre toate felurile de negustori ai Europei, Olandesii singuri putură pătrunde, dar cum? Li se dădu într'un singur port, Nangasachi, un cartier deosebit. O așezare saũ concesie într'o insulă, într'una care nu era pămînt iapones, ci fusese făcută din pietre coborîte în Ocean anume pentru acea-ta, căci străinul nu trebuie să păteze prin locuința lui solul sfînt al Iaponiei. Secole întregi se făcu tot negoțul prin această insulă, Deșima unde coloniștii erau necontenit supraveghiați de spionii cei mai supărători și mai nerușinați; rare ori cîte un trimes al Statelor Generale ale Olandei era îngăduit să meargă pînă înaintea Șogunului, și atunci un ceremonial de Curte luat după cel chinezesc îi impunea să se tîrească pe brînci, înveselind apoi, după cerere, Curtea, prin vorba lui neobișnuită, prin um-

bletul, cîntecul și danțul lui. În întreg archipelagul, locuitorii erau crescuți cu gîndul că țara lor are tot ce-î trebuie, că e în adevăr a ei cultura de care se bucura, că străinii sînt «draci» făcători de rele și că Iaponia se află în mijlocul lumii, centru și focar de lumină al ei.

Și puterile mari ale poporului la ce se întrebuițau, acele puteri care, destinzîndu-se dăunăzi, au uimit pe toți?

Mulțimea, plebeii: hei-min, pariașii: eta, avea lucrul pămîntului, pescăria, care dădea a doua hrană după orez și pînc; ei aveau cărașia oamenilor și a mărfurilor, în trăsuri și căruțe duse pe umăr — *curuma*; aveau meșteșugurile — puține, căci o casă iaponesă nu cuprinde decît rogojina, o poliță cu lucruri de artă, tablouri și un vas de bronz pentru încălzit; aveau negoțul, foarte desprețuit, și mai aveau pentru inseninare, pentru mîngiere, budismul decăzut. Ca și în China, aceste mulțimi nu trăiau pentru Stat.

Rămîneau nobilii, pe cari ceilalți îi ținea cu orezul datorit odată lui Mikado. Ei lăsaseră pe acesta să se închidă în mănăstirea sa împărătească, dar nu sprijiniră nici pe Șogun. Se deschise astfel o eră de usurpații, care a ținut până dăunăzi, sfărîmînd la sfîrșit orice ideie de autoritate, de supunere, în legăturile celor mari cu un mai mare decît dînșii. Stăpîni adevărați fură acum principii celor trei sute de provincii, *han*, daimio-ii și elementul milităresc pe care ei se răzimau: samurai-ii. Aceștia făcură timp de trei veacuri și jumătate

istoria de frământări sterpe, de neputință în afară a țerii lor.

Daimiul n'are de lucru în afară, căci țara sa nu se bate cu nimeni, ci stă închisă în granițele-î sfinte. Viața socială nu există în Iaponia, căci, potrivit cu spiritul chinez și cu morala lui Confucius, femeia e coborită în căsătorie și, ca în Orientul întreg, nu se înfățișează privirilor străinului. Marele feudal își are în anumite strade diu reședința. Împăratului ostașilor palate ceva mai întinse și mai trainice decît casele oamenilor obișnuiți, dar aceste palate sînt moarte și porțile lor rămîn lăcătuite. Îi plac lucrurile frumoase: tablourile, bronzurile, pe care le dăruiește prietenilor săi la zile mari sau cu care își împodobește locuințele. El e un ocrotitor al artei, și vădirea firii naționale prin colorii sa și liniile de sculptură se datorește patronagiului acestor mîndri fruntași, cari pot fi asemănați cu principii italieni din timpul Renașterii sau cu bogatele biserici din Italia ori din Flandra aceluiași timp. Literatura n'a înaintat printr'înșii: se cetiaŭ cărțile chineze, romanele populare sau nimic. Dar înainte de toate daimiul e un luptător, un vînător, un om căruia-î place să se încunjure de strălucirea armelor și hainelor de război. În jurul lui trăiesc totdeauna, mîncîndu-î orezul și cîntîndu-î laudele, ceata samurailor. Ei sînt oameni cari vorbesc tare, cari aŭ pumnul totdeauna gata, cari provoacă și amenință. Cele două cuțite, semn ale singelui lor nobil, li staŭ totdeauna la cingătoare, ascuțișul lor e de o

fineță rară: une ori capul bietului țeran se rostogolește pe un drum, sara, pentru că viteazul a voit să vadă dacă nu i s'a tocit oțelul. De la un domn la altul, de la un clan la cellalt sînt veșnice încăerări, care amintesc timpurile cele mai neliniștite ale evului mediu european.

Samuraii sînt cavaleri, dar nu cu totul în înțelesul celor cu cari e deprinsă mintea noastră. Niciodată unul din ei n'a sărit în ajutorul celui slab, celui nenorocit, celui fără apărare. Simțul onoarei singur li dă o netăgăduită înălțime morală. În această privință sînt tot atît de sensibili ca și un nobil spaniol cu sabia totdeauna pe jumătate trasă. Cînd e vorba de datoria lor de răzbunare a jignirilor primite, viața n'are nici-un preț pentru dînșii; tăișul care va curma zilele dușmanului va deschide apoi burta ucigașului, care va face *harakiri* cu o seninătate fără păreche. Poporul strivit se uimește înaintea acestei ultime dovezi de vitejie.

Ascultați povestea celor patruzeci și șapte de samurai, pe care o știe toată lumea, cum în Italia se știe tragedia familiei Cenci, poate și pentru că în ea se atinge dușmănia dintre Împăratul legiuit și usurpatorul militar. Takumi-no-Kami vine de la Mikado la Șogun, și e ofensat de Kotsuke; el se ia după dînsul cu sabia, nu-l ajunge, dar e dat în judecată pentru că a sfărmat pacea din palatul împărătesc, și face *harakiri*. Samuraii săi ajung vagabonzi fără hrană, fără sprijin, — ceia ce se chiamă *ronin*. Unul dintre dînșii, Kuranosuke,

își aduce aminte mai mult decît ceilalți, că e o datorie de cinste să se ucidă Kotsuke.

Dar acesta e bine păzit, e șiret și locuiește în mijlocul capitalei Șogunului. El trebuie înșelat. Roniniî, ce aŭ ochiul asupra lui, se fac meșteri. negustori, iar căpetenia lor se coboară ceva mai jos, îmbătîndu-se cu rachiŭ de orez, tîrîndu-se prin girle, gonindu-și familia din casă. Un astfel de om nu mai poate păstra în sufletul său izvorul limpede al onoarei, gîndește Kotsuke, și întrerupe paza.

Intr'o noapte viscoloasă Kuranosuke își strînge tovarășii și pleacă asupra palatului unde i se ascunde dușmanul. El intră cu sila și spune celor treziți din somn că nu e vorba de dînșii, ci numai de vecinul lor. Lupta începe între roniniî răzbu-nători și samurail din palat; cei d'întăiŭ înving; după multă trudă Kotsuke e găsit. Să facă *hara-kiri!* Pe cînd se pregătește, prea încet, la aceasta, i se zboară capul, ceia ce, după datină, nu se face decît ceva mai tîrziu, cînd burta e deschisă.

Roniniî pleacă prin mijlocul mulțimii uimite spre mormîntul stăpînului lor iubit: într'un paner ei duc capul lui Kotsuke. Nimeni nu-î împiedecă, știind scopul lor sfînt; unii li dau orez și rachiŭ, — cum am zice: dulceți și apă. Capul stă în sfîrșit pe piatra mormîntului; preotul e înștiințat că ei, aducătorii, vor fi aduși în curînd la rîndul lor, morți, după ce vor fi judecați și vor face *hara-kiri*. Aceasta se și întîmplă, în mijlocul marii dureri a poporului, care n'a uitat pe acești oameni

de onoare. De către toți se recunoaște că ei au fost niște adevărați voinici, și un samurai care-și bătuse joc de Kuranosuke, atunci când el zăcea beat în gîrlă, se căiește, și dovedește aceasta făcînd la rîndul său *harakiri*.

Cam ciudat acest obicei, dar el nu e mai rău decît duclul. În duel, pentru onoare se înfruntă moartea, dar se lasă întîmplării, altă-dată lui Dumnezeu, alegerea celui pătat, care trebuie să moară, spălîndu-și păcatul. Iaponesul n'are nevoie de nici-o alegere din afară; el știe că trebuie să moară fiindcă a greșit, și, mai mîndru decît învinsul în duel, el își deschide burta. *Harakiri* ca și duelul pot fi ocupația de căpetenie a fruntașilor prin vitejie ai unui popor. Iar o țară, o cultură nu trage folos nici din unul, nici din altul.

Această stare de lucruri se prelungi până de parte în epoca modernă. China purtă întăiul război cu «dracii», și Iaponia se credea la adăpost față de aceiași «draci», de isprăvile cărora va fi auzit de bună samă, fără să li dea cea mai mică însemnătate. Șogunul său Taicunul¹, fără nici-o autoritate, zace într'un oraș, pe cînd Mikado, încă mai lipsit de putere, e uitat în altul și daimio-iî clanurilor, principii fac ce vrea în fața unei populații robite. Altfel, înflorește arta veche, agricultura, «ca o grădinărie» de îngrijită, și viața de

¹ Numele e chinez, și nu se întrebuintă în Iaponia, cu toate că Europeanii îl preferau.

familie e sfîntă ; sînt puține nevoi : odăile sînt goale, o mîină de orez, o bucată de pește, ceva buruiene ajung pe o zi întregă ; ambiția lipsește, și fiecare e închis în clasa sa : nobil mare, samurai, plebeu sau paria, — din care știe bine că nu poate ieși. Restul lumii nu există pentru acești insulari pașnici.

3. Era nouă în Iaponia.

Dar iată că al doilea război pe mare se pornește pentru a dărîma zidurile de isolare ale Chinei. Negociatorii Angliei, Franciei, Rusiei se îndreaptă spre archipelagul iapones pentru a cere ca și aici să se deschidă porturile. O singură expediție poate ajunge pentru amîndouă Puterile galbene care se strîng ca aricii, cu țepii în afară, cu capul nevăzut. Statele Unite au mers înaintea tuturor, și încă din 1852 comodorul Perry a venit cu « corăbiile negre », nemaî pomenite pînă atunci, și a stors privilegiul de comerț, cerînd cu gurile tunurilor sale îndreptate spre coaste apărate de tunuri vechi și de tunuri zugrăvite. Acum, pe lângă ambasadorii celor trei țeri s'a adaus și unul din America, Harris. Șogunul nu poate îndura cît Împăratul Chinei : țara lui e relativ mică (380.000 de kilometri pătrați), și vre-o 40 de milioane de locuitori n'au a face cu cele 350 de milioane din China. El încheie tratatele cerute pe rînd de oaspeții veniți pe corăbiile de război, cari au intrat și aici ca și în China fără să întrebe mult, urmînd

pe uscat drumul care li place mai mult. Olandesii din Deșima privesc cu jale călătoria acestor mîndri frați europeni; ei înțeleg că rolul lor s'a mîntuit în Iaponia deschisă comerțului lumii. Europa capătă porturile Nangasachi, Canagava, care răspunde capitalei Iedo, și Hakodate, în insula de Nord, Iedo. Anglia va avea un ambasador la Iedo (1858). Ea dăruiește în schimb Șogunului o frumoasă corabie cu aburi, pe care după o foarte scurtă învățătură Iaponesii o conduc ca și cum ei ar fi făcut totdeauna acest meșteșug. Un semn îngrijitor: acești oameni spionează pe Europeni, îi urăsc, sînt în stare a-î ucide noaptea la colțul stradelor, dar înțeleg că puterea «dracilor» se poate cîștiga, *învățînd*. Încă de pe vremea Olandesilor, tinerii lor au venit în colonie, doritori să cunoască puterile ascunse de care se ajută străinii.

Legarea de relații sigure cu aceștia se dovedi foarte grea. În 1859, Europenii sînt goniiți, în urma unor tulburări, din Iocohama, unde n'aveau voie să stea. În 1860, o ambasadă iaponesă, cea d'întăiu care părăsește casa și se avîntă pe largul mărilor necunoscute, merge în capitala Statelor Unite. În anul următor, Olandesul care tîlmăcise în tratatele cu Europenii, e asasinat la Iedo, ca pedeapsă pentru nenorocirea ce venise prin condeiul lui. Legația englesă e atacată. Atentatele urmează, tot în potriva Englesilor, în 1862, de și îndată se deschid încă două porturi (între care Osaka). Pare că e în Pechingul anului 1900. Ambasadorii

părăsesc reședința Șogunului și se așază la Iocohama, în vederea mării. Se cere satisfacție și se fac demonstrații, nu fără folos.

Atunci nemulțămirea se aprinde în țară. Destul a ținut Șogunul locul fiului zeiții Soarelui, care stă în Kioto, între pereții vechi ai unei case ce se dărîmă. Destul a poruncit principii și a strîns dijmele. Destul a făcut tărăboiul samurailor. Aceasta o văd și principii și samurailor chiar, un Ito, cel mai priceput cap politic din țară, un Iamagata, un Ocubo, un Ocuma. De la sfîrșitul veacului al XVIII-lea șintoismul se trezește la o nouă viață, și Mikado e strîns legat de această religie a străbunilor, din care, cum s'a spus, el însuși face parte. Lumea se gîndește tot mai mult la dînsul. Sînt vremi grele: fiul zeiții să vorbească și să îndrepte! Șogunul, care dă drepturi la daimii, dar nu poate să ocrotească țara, amenințată de înalte valuri de dușmănie, e un neputincios și un «mincinos». «Se spune», mărturisește ministrul iapones Ivagura unui diplomat austriac în călătorie prin aceste părți necercetate, «se spune că noi sîntem mincinoși. Mincinoși erau numai șogunii, cari nu țintiau la alta decît să fie socotiți ca Împărați... Șogunii aș mințit: noi vom spune adevărul tuturor.»

Șogunul vechiu murise pe cînd se dezbătea tratatul din Iedo. Urmașul său, Cheichi, e și mai slab. Menirea lui e să fie cel din urmă din Casa sa, Tocugava, cel din urmă în dregătoria sa, usurpată, însă de peste trei sute de ani. Necăpătînd

satisfacție, Englezii trimet o flotă, care bombardează, fără ca Șogunul să se miște, unul din orașele principelui de Satsuma, Cagosima, în insula Chiu-șiu (1863). Nemulțămirea crește. Trei puternice clanuri se unesc împotriva Suveranului: Satsuma, Choshū, din sudul marii insule Hondo, Tosa din insula Șicocu (Shikoku). Din toate părțile aleargă ostași cari cer gonirea străinilor, întoarcerea bunelor timpuri vechi. Șogunul, lipsit de apărătorii săi de căpetenie, nu varsă sînge: el abdică. Rămîn atunci numai principi în picioare, căci și dregătoria lui e abrogată. Mikado e adus la Iedo, care ajunge noua capitală și ia numele nou de Tokio. O eră de regenerare începe pentru țară. Ea se numește era *meiji* (1868), ceia ce înseamnă acolo același lucru ca și la Turci era de reforme a Tanzimatului, iar la noi încercarea de la 1848, cu toate urmările ei.

Acum venise clipa hotărîtoare. Șintoismul, vechia religie a anticității iaponese, căpăta înapoi templele usurpate de Buda indianul și chinezul. Ruda zeilor, tînărul Mikado, Muțu-Hito (născut în 1852), fusese adus în Scaunul său legiuit pe care strămoșii săi îl părăsiseră de atîtea sute de ani, și o nouă Capitală se întemeiase pentru dînsul în Iedo, care fusese spălată de pata usurpației — în Iedo staū mormintele Șogunilor! — schimbîndu-i-se numele în Tokio, ceia ce înseamnă Capitala Răsăritului. O măsură din 1871 puse sfîrșit feudalismului, dînd țara întregă în mîna adevăratului Împărat și slujbașilor pe cari era să-î numească el după arta de a cîrmui a

Chinesilor. Arendașii de pământuri se prefăcură în proprietari, cari trebuiau să dea Statului patru la zece din roadele muncii lor. Dijmele de orez, pe care principii le primiau de la locuitorii, fură desființate, și, pentru ca foștii domni ai Iaponiei desorganizate să nu sufere de foame și să nu se ridice înarmați, cu miile lor de samurai, în potrive despoietorului, li se dădu odată pentru totdeauna un preț de răscumpărare, care se ridică pentru ei toți la respectabila sumă de 210.910.457 de ieni (un ien=2 lei, 55 de bani). Dări statornice și totdeauna aceleași se impuseră unor oameni cari erau deprinși să plătească micilor puternici după îndurarea Cerului și după starea nevoilor. Clanurile din mijloc și de sus fusese cîștigate pentru *meiji*. Clanurile mici fură alipite la celelalte. Samuraii sînt poftiți să intre în oastea cea nouă a lui Mikado.

4. Europeanizarea Iaponiei.

Rămînea, după aceasta nouă orînduire a Împărăției, cea de a doua făgăduială: gonirea străinilor, închiderea Iaponiei în armonia interioară a zeilor șintoismului și a Împăratului dumnezeiesc.

Așa ceva nu se întîmplă: Iaponesii erau prea ageri pentru aceasta, și aplecarea spre imitație era prea mult în firea lor.

Nu doar că ar fi iubit pe străinii cari până mai dăunază se chemau și la dînșii ca și la Chinesii «dracii de pe corăbiile negre». Pentru a iubi trebuie să înțelegi, și până astăzi gîndul nostru:

principii, logică, scopuri; sentimentele noastre: avintul spre ideale, respectul gingaș al femeii, mila pentru toți oamenii ce sufăr, li-au rămas cu totul neînțelese. Rasa lor e prea deosebită de a noastră, trecutul nostru prea n'a avut nici o atingere cu al lor; civilizația lor e prea chineză, pe lângă civilizația noastră elenică, latină. Ochiii noștri, boldiți pentru ei, se uită în ochii lor, tiviți pentru noi; nasul nostru li se pare enorm, al lor ni se înfățișează cîrn; gura lor o judecăm umflată de dinți enormi, a noastră va fi fiind pentru dinșii caraghios de lătită; mărimea noastră sperie micimea lor, de care rîdem; blonziul noștri li se par grozavi, și noi privim cu mirare firele lor de păr negru, lucios, tare, uns și făcut coc sau coadă, după datină. Cînd merg, ei ni par plecați înnainte, nesiguri, gata să sară or să se urce pe vre-o creangă; cine știe ce vor fi zicînd ei de mersul nostru! Cînd vorbesc ei, auzim șuierături printre cuvinte; graiul nostru, al deosebitelor popoare din familia europeană, nu va fi avînd nici-o frumuseță pentru dinșii. Politeța noastră li se pare scurtă, rece; a lor o socotim falsă și pierzătoare de vreme. În scris, noi însemnăm sunete, ei redaui cuvinte; noi cetim într'un sens, ei în altul; noi începem o carte unde o mîntuie ei. Noi ne rușinăm de goli-ciune și arătăm — chiar și bărbații, cu cît mai mult femeile! — formele trupului; ei se ascund în rochii, femeile lor își strivesc sînurile, își ascund șoldurile; în schimb, casele lor, a căror fațadă rămîne întreață deschisă, cînd cercevelele fereștilor,

cu hîrtie, în loc de geamuri, cad în jos, arată oameni și femei, goi până la brîu, și baia, un act al cultului divin, se face după obiceiul vechi înaintea tuturor, poftindu-se și străinul, dacă e «curat» și îndrăznește. Poesia lor nu poate vorbi de întîlniri, de scrisori, de sărutări, căci ei se căsătoresc fără a se cunoaște, se rușinează a vorbi dulce unei femei cînd nu sînt — sau nu se fac — beți, și ei nu știu din practică ce e sărutatul, cum nu știm noi ce e *harakiri*. Noi stăm pe scaune, mîncăm pe masă și călcăm pe rogojină cu tălpile și călcîile ghetelor; ei n'au scaune, stau pe masă, își încrucișează picioarele pe rogojină, care e curată ca o față de masă, căci ei își lasă la ușă papucii de lemn, ca niște scăunase. Noi voim să vedem mobile; ei n'au nevoie, nici plăcere de dînsule. Mîncarea lor ne îmbolnăvește, și ei cad bolnavi după mîncările noastre. Ei au curajul de a mîncă pești cruzi, tăiați cînd se aduc pe masă; noi înghițim stridiî vi.

Dacă fardul, cerusa crudă se așterne pe obrazul galben ca și pe cel alb, și mai mult decît pe acesta, femeile de acolo își rad sprincenele și își innegresc dinții, pe cînd la noi sînt femei care-și schimbă dinții sănătoși cu alții mai albi și-și fac sprincenele cu cărbune de chibrituri. Noi ascundem păcatele rușinoase ale civilizației noastre, ei le scot la iveală, simplu, fără să se laude, dar fără să se înroșească: nenumărate trăsurile, la care e înhămată o ființă omenească răbdătoare și săracă, duc la Ioșivara, un întreg oraș al desfrîului, tot felul de lume, femei, copii, înalți dregători,

cari fac această călătorie numai de plăcere, pentru a lua aer, pentru a vedea frumoasele fete spoite cu alb și cu roșu, împovărate de grele rochiile scumpe, care staū nemișcate cu fața la stradă, cercevelele fiind ca de obicei date în jos. Cele mai multe sînt aduse acolo cu de-a sila de părinți saraci, cari le-aū vîndut, le-aū închiriat sau le-au zălogit: aceiași părinți vin de le vād pe urmă, și ele zîmbesc la dînșii. Unele s'aū jertfit pentru ca să asigure bătrînilor o pîne, și aceasta se mărturisește slobod înaintea lumei. Abia de ieri-de alaltăieri s'a simțit că aceasta e o ticăloșie, și nimeni nu cutează încă s'o împiedece! Deosebiri mici, care strînse la un loc fac o prăpastie, căci fiecare din aceste datini are un răsunset în suflet, care e plin mai mult de dînsele!

De aceia mai tārziū, profesorii străini de la Universitatea din Tokio aū fost ținuți cît mai puțin și lăsați să plece fără părere de rău. De aceia în școli se propagă ura pentru orice străin, de aceia nu se țin în samă decretele înipărătești de a se observa o purtare bună cu dînșii, de aceia studenții și alți oameni tineri cinstesc, ca în China, pe trecătorii europeni cu anumite cuvinte de batjocură. Frăția omenească, pe care o doresc inimile bune și capetele ușoare, va pluti totdeauna ca un neatins ideal de-asupra deosebirilor de rasă.

Însă Iaponia s'a europeanizat, cu toate piedecile colosale ce trebuia să întîmpine această prefacere. Îndată după *meiji*, după Revoluția ce

Mare, studenții au plecat în toate țerile de frunte ale Europei ca să învețe și să însemne. «Tinerii», spunea unul dintre inițiatorii acestei mari preschimbări de moravuri și organizație, «aduc totdeauna câteva idei nouă și le răspîndesc în țară. În această privință, călătoriile lor vor putea să facă bine.»

Studenții, întorși în țară — ca și studenții noștri de la 1848 —, au fost în adevăr fermentul de transformare.

S'a început, ca de obicei în asemenea opere, cu haina și cu legile.

Iaponesii poartă frumoase haine de mătăasă cu colorii vii, pe care se desfac flori, frunze, dobitoace ale lumii și ale închipuirii: e o deprindere de îmbrăcăminte luată, cum știm acum, din China. Ca și în China, bărbații își piaptănă părul lung într'un chip care ni se pare femeiesc, nouă cari am uitat zuluții lui Ludovic al XIV-lea și coada pudrată, împletită cu panglicuță a lui Ludovic al XV-lea, orî valurile de păr linse ale Imperiului: numai cît, în loc de coadă ca la Chinesii, aici se face cite un moțoc de păr strîns la un loc și uns cu pomadă strălucitoare. Pe strade, în gări, sună asurzitor saboții de lemn, pe cari se razimă piciorul ca pe catalige, și nu lipsesc pentru oamenii mici, cari voesc să meargă răpede și să nu se întineze de murdăria stradelor, cataligele înseși. Pălăria nu e numai decit de nevoie la dînșii; o înlocuiește umbrela de hîrtie ceruită. Samurail

purtau două săbii, dar în locul bețișoarelor noastre ei întrebuintează vestitele evantalii de mătăasă împodobită, care pot fi opere de artă și odinioară erau și unelte de luptă, avînd scheletul lor din țepi de fier. Femeile, ca niște păpușele, supuse, blinde, sfoase, jucării înaintea soților lor, poartă ace cu gămălie în părul bogat, ace mari de toate colorile, și unele din ele goale înăuntru și cuprinzînd o picătură de apă, care dă viață gămăliei colorate. O largă panglică de mătăasă încinge bogat șoldurile ascunse, și mînele ca niște mari aripî de fluturi — singurele buzunare — plutesc strălucitoare. Pentru rasa și țara lor, e foarte frumoasă această îmbrăcăminte!

În scurt timp, «studenții», veniți cu hainele în care se deprinseseră întru cîtva, propoveduiră prin exemplu moda cea nouă. Apărură ici și colo în mulțimea albastră, roșie, galbenă, pete negre de pălării înalte, de pălării rotunde tari, de șăpci englezești și de șăpci rusești, de redingote și sacouri, de pardesiuri; pe cînd, în mijlocul clempăniturii saboților, se strecura fără zgomot, elastic, cîte o păreche de ghete europene. Erau printre acești prevestitori ai noiei ere și *gentlemanii* corecți cari se îmbrăcau ca la Londra, la Berlin, la Paris, unde fuseseră. Ceî mai mulți însă făcuseră cumpărăturile lor în Iaponia, și negustorii străini aduseseră aici ce se găsia mai vechiū în fundul depositelor lor: pentru ochiul iapones și pentru cunoașterea iaponesă nu era mare deosebire între un cilindru de la 1880 și un vechiū joben din 1850.

Apoi costumul păstra legături vădite cu acela pe care era chemat să-l înlocuiască, și cutare elegant din Tokio socotia că fracul are coadă lungă pentru a scuti pe purtătorul lui de a îmbrăca pantalonii, și aripile negre cădeau pe sfrijitele, strîmbelc și spînele gionate galbene. Ghetele, scoțindu-se prea des, la fiecare vizită, se lărgăiau și călcîiele ieșeau neconținut din ele.

Nedibăcia era firească, și care dintre criticii și batjocoritorii acestei priveliști — pe care totuși trebuie s'o recunoaștem foarte ciudată — ar fi fost sigur că se va îmbrăca perfect într'un complet chinezesc, pe care l-ar fi luat la Paris și l-ar fi potrivit pe trupul său după amintirea ce-î lăsase trecerea membrilor ambasadei Chinei din aceste orașe? Stîngaci erau apoi numai acei ce nu fusese în Europa și imitau în gradul al doilea, pe cînd toți fruntașii vieții politice, toți înalții dregători, cărturarii, n'aveau alt cusur decît acela că haina nu se potrivea pe trupul ce fusese deprins a se lăfăia în falduri și mînece profunde. În curînd se putea avea o Cameră și un Senat în care toți cei de față aveau fracuri cuviincioase la primirea Soveranului, strîns într'o uniformă europeană, și ă micuții Soverane, închircită și de cei cincizeci de ani, care se strîngea friguroasă într'o rochie de Curte. Dacă la balurile de la Palat se mai vedeau oameni desculți și clacuri pline de prăjituri și fructe culese la bufet, aceasta venia de la caracterul foarte amestecat — și în Iaponia — al celor pe cari un Soveran constituțional, cum e astăzi Mikado, îi ospă-

tează la asemenea împrejurări. Iaponesii din era *meiji* ajunseră, de alminterea, răpede la o cuminte împărțire în privința costumului: haina din două bucăți cu mânici strîmte și pantalonii pe picior, se păstrează pentru întreaga oștire, care samănă cu cea francesă mai mult decît cu altele, pentru solemnități, pentru funcționarii în exercițiu și pentru întîlnirea în petreceri speciale, cu scaune și mese, în prînzuri deosebite, cu furculițe și cuțite, în locul bejișoarelor de fildeș chineze, cu Europeanii. Încolo, pe strade, în prăvălii, în viața intimă a fiecărui: a miniștrilor și a Împăratului chiar, rochia largă de mătasă și-a căpătat iarăși drepturile vechi. Iar femeile, după ce și-au destăinuit o clipă trupșorul șubred în rochiile europene de croială veche și proastă, le-aș părăsit cu totul, afară de serbările Curții și de societatea mixtă cu Europeanii, în țară saș dincolo de țermurile ei.

Odată cu haina, se procedă la europeanizarea formelor vieții de Stat. Aici Iaponesii merseră cu o uimitoare răpegiune, cînd se gîndește cineva că ei nu erau, ca noi, Romîni, un popor totdeauna în legătură cu vastele curențe ale Apusului și rămas numai întru cîtva în urmă, ci o rasă deosebită, în locurile cele mai depărtate, și care nu era întru nimic pregătită pentru a se preface. Dar pentru a înțelege această răpegiune, trebuie să se fie în seamă că formele nouă nu înlocuiau forme vechi, cu care poporul să se fi deprins, ci că ele

se ridicau pe un pământ de-asupra căruia anarhia feudală făcuse golul aproape desăvârșit.

La 1873, în locul vechiului an lunar chinez, care intra apoi în socoteala erelor, a dinastiilor, se introduse calendarul gregorian. În 1876, samuraii, despoiați de însemnătatea lor militară, fură opriți de a mai purta săbiile, care atit de adesea ori turburau pacea: în orașe păziră de acum sergenți de orașe, în uniformă albastră cu nasturi aurii, și, dacă obiceiul de a merge cu felinarul, prin îngustele strădițe, se mai păstră, nimeni, nici chiar străinii, nu mai avură nevoie de însoțitori înarmați cu pară ca să-i apere de vitejia cavalerilor Japoniei. Cu un an înainte, s'a întemeiat Senatul, ai cărui membri sînt culeși astăzi, cu o foarte înțeleaptă socoteală, din principii de sînge, din oamenii politici cu merite, din cei mai însemnați represintanți ai literaturii și științii, și chiar din oameni foarte bogați pe cari-i trimet colegii electorale: e astfel, cum spune Constituția de mai tîrziu, «o reprezentare a prudenții, încercării și statorniciei neamului». În 1880 începu publicarea codurilor compilate după cele mai bune ale Europei, cu ajutorul specialiștilor din străinătate. În sfîrșit, în 1889, coborîtorul zeiții Soarelui se hotărî, pentru binele poporului său, pentru cinstea lui și pentru suferințele-i viitoare, a părăsi puterea nemărgenită pe care o avuse pînă atunci, dînd o Constituție.

Prin ea se definesc drepturile Împăratului, care rămîn, ce e dreptul, foarte mari și pe care

le și exercită în toată întinderea lor. Pe lângă Senat și Consiliul Privat, compus din 27 de persoane, va fi însă și o Cameră de vre-o 300 de membri, care va putea întreba pe miniștri (cari sînt, ca număr și atribuții, cei din Italia, decî cei de la noi, plus un Ministru de Marină, unul al Comunicațiilor și unul al Casei Imperiale, statornic și cu un caracter nepolitic), se va putea plînge de dînsii la Suveran, fără să-i poată goni însă de pe băncile lor printr'un vot de blam; aceiași Cameră va trebui să hotărască asupra proiectelor de legi și va discuta bugetele. Deputații se vor alege într'un anumit număr pentru fiecare district, apoi pentru fiecare prefectură (chen) sau oraș de reședința (fù), de alegători avînd 25 de ani, o sarcină fiscală de măcar 2 lei, 55 de bani pe an și o locuință de un an de zile acolo unde votează; de la aleși se cere mai mult numai în ceia ce privește vrîsta: 30 de ani. O nouă lege (1900) scăzu peste cîțiva ani censul alegătorilor cu o treime, îl desființă pentru aleși și introduse votul nominal și secret. Comunele se împart în urbane și rurale: Consiliile comunale se aleg, și la alegeri ieau parte și femeile bogate și companiile comerciale cu un anumit capital; primarul și ajutoarele lui sînt numiți.

Veniturile sînt acele pe care le cunoaștem sau le dorim și noi, și nemulțămirea provocată de dînsese au mai căpătat glas și aiurea: impozitul funciar, pe care proprietarii nu vrea să-l mai mărească, precum cer nevoile și dreptatea, impo-

situl asupra venitului, care se declară de fiecare contribuabil, rămînînd ca Prefectul să hotărască în cas de contestații, impositul pe rachiul de orez, băut în cîtimî foarte mari, *sachè*; impositul pe *soy*, un sos foarte căutat și care se vinde deosebit, impositul timbrului și al patentelor. Se adaugă venitul vămilor, al tipografieî Statului, al căilor ferate, dintre care cca d'întăiū, de la Iocohama la Tokio (cale de trei șferturi de ceas), a fost construită foarte scump, de Stat, la 1872, ceva mai tîrziū decît drumurile noastre de fier; venitul monopolului tutunului. Se mai adaugă taxe județene și comunale.

Aceasta e noua Iaponie.

Reforma a fost primită cu bucurie de oameni cari așteptaū orice bine de la formele de Stat europene. La început abstențiile alegătorilor fură neaazit de mici: abia 7,22% . De mult încă existau ziare, cu toate greutățile tiparului, ce întrebuintează 5.000 de caractere curente, pe care copii le caută, cîntîndu-li numele, în toate colțurile tipografieî, pentru a le aduce culegătorului: De la *Noutățile din Batavia*, care vegetară scurt timp în 1863, avînd numai doi abonați, se ajunse la *Mainici Șimbun* din 1871, la *Niși-Niși Șimbun* din 1872, la marile ziare care numără până la 700.000 de cetitori și-și plătesc une orî directorul cu peste 1000 de lei pe lună, la cele 400 de publicații zilnice și 1.500 de periodice care există astăzi, puternice unelte de propagandă și prin prețul lor foarte mic

și prin caracterul lor popular până la scandal — spuindu-se fără îndoială lucrurile pe șleaă, ca în Iaponia —, precum e cea mai răspîndită din gazetele iaponese, *Iorozu-Cioho*, tipărit pe hîrtie tandafirie și plin de lucruri care s'ar chema în Europa infamiî și ar aduce scriitorului lor palme. Credința de clan, care s'a păstrat cu o mare putere, făcea ușoară ivirea partidelor politice: liberalii, foarte patrioți, sprijinatori ai cheltuielilor pentru armată și căi ferate; progresiștii, mai radicali, constituționali, partid format de Ito în 1900 și cu care el veni la guvern (făcînd loc în Mai 1901 cabinetului Katsura). Partidele însă sînt oamenii: Ito, Ocuma, Iamagata, care a presidat o clipă un guvern de militari; oamenii, cari, ca acei daimii de odinioară, represintă clanurile atot-puternice încă. Coalițiile, ca vestitul Kensei-to, format contra întăiului cabinet Ito, nu țin multă vreme, din cauza exclusivismului dominator al șefilor. Nu lipsesc în sfîrșit nici banii, cari se răspîndesc fără rușine, într'o țară care n'are în sufletul ei ipocrisia europeană și n'a putut-o imita încă; nu lipsesc nici bătaușii, *soși*, înlocuitori ai *samurailor* de odinioară pe lîngă șefii-daimio, *soșii*, cari încunjură pe politicianii, li stîlcesc adversarii și merg chiar pană la încercări de asasinat, ca accia care înlătură pe Ocubo sau cea care lăsă șchiop pentru toată viața pe Ocuma. În asemenea împrejurări, cu tot neconținutul amestec al unui suveran privit de cei mai mulți ca sfînt, cu toate cererile de voturi fățișe și muștrările acestuia — un om cumpanit

altfel,—ministeriile cad unul după altul, pe nemulțămiri personale. Dacă nu sînt încă adevărate partide, o sumă de oameni s'aŭ rupt de la ocupațiile agricole (eraŭ la început 145 de agricultori în Cameră și numai 24 de avocați), de la profesiile libere, de la vagabondaj și de la trîndăvia feudalilor căzuți, pentru a se preface în *profesioniști* politice. Ei încep să fie urîți de popor, care vrea liniște, și un număr de negustori din Tokio se învoiseră dăunăzi a nu vinde nimic politicianilor și gazetarilor. Abstențiile se apropie în ultimele timpuri de o pătrime. Ele se vor mai înmulți încă, până ce se va întîmpla una din două: politica — adică, mai la urmă, grija de binele tuturor, — va cădea în mîna interesaților, sau ea va reveni celor ce sînt în stare s'o înțeleagă și s'o conducă.

Formele politice le poate lua oricine dintr'o zi în alta, și le și poate păstra, cu toate că se simte prea larg sau prea strîmt în fracul constituțional al Europei, care îmbracă, dar nu schimbă. Japonezii aŭ împrumutat însă și ceva mai greu de imitat: viața orășenească, munca de ateliere și fabrici, încordarea industrială uriașă, tehnica triumfătoare, spiritul de speculație cutezătoare al Europei de astăzi.

Până la deschiderca ercilor *meiji*, ei fusese pescari și agricultori, trăind în sale curățele, cu căsuțe de lemn scump, lustruit bine, cu grădinițe și temple cochete în dumbrăvi înflorite. Meșteșugurile, negoțul eraŭ lăsate pe sama celor din urmă dintre

oamenii, sau și a străinilor chineși. Orașe adevărate, în sensul european, nu se întâlneau. Erau mai mult sate mari, cu o stradă de țîrg, pietruită cu prund din rîuri și mărgenită de prăvălii mărunțele, tot de lemn și tot cu un singur rînd, căci vulcanul, focul din munte, care cutremură, și focul cellalt, care înghite clădirile în gîtleju-î roșu, nu îngăduiau ca oamenii să îndrăznească a clădi sus și trainic. Afară de materialul mai șubred, de și foarte bine lucrat, frumos decî până nu prinde a se înnegri și a mucezi, orașele iaponese sămănau foarte bine cu orașele noastre de acum cincizeci de ani. Porturile erau puțin folosite, fiindcă tot negoțul se făcea numai între locuitorii Împărăției, și nevoile acestora erau cele mai mici pe care le poate avea o ființă omenească. Case mari de negoț și meșteșuguri erau puține și se răzimau pe același principiu de asociație patriarcală, de familie mare alcătuită prin adopție, care se observă și la țară, unde plugari săraci se ajută și se împrumută între dînșii, încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, după un sistem care sămăna, poate în mai bine, cu al băncilor populare din Europa de astăzi. În casa de comerț și industrie toți participanții stăteau supraveghiați, zăvoriți, controlați în toate faptele lor ca supt ochii unui părinte aspru. Anii treceau fără să aducă nici-o schimbare în această veche mecanică și cîștigurile erau mici într'o țară unde banul era puțin, și, la țîrguieii, se cîntăria cu cumpăna, fiind de metal prețios curat. Mărfurile mergeau pe uscat numai pe umerii cărăușilor, căci

caii se întrebuintău la paradele militărești, la procesii, înfășurați în paie, încălțați cu un fel de galoși și păziți de amîndouă părțile — ca să se arăte ce plini de foc sînt! — de un fel de jockey iaponesi. Alt mijloc de călătorie pe mare nu se cunoștea decît *jonca* cu vîsle și pînze a Chinezilor. Abia dacă se ajungea până la coasta Chinei, la Formosa, la insulele Filipine, de unde s'a luat ghitara iaponesă, care nu e decît mandolina spaniolă, celebra mandolină romantică.

O furtună de prefacere dărîmă în bună parte această lume patriarcală. Puternica sevă de viață a poporului iapones se sui în trunchiul de curînd sădit al industriei străine. Orașele avură trottoare, stîlpî de telegraf de o formă puțin deosebită de a noastră, alei de arbori, parcuri — ca vestitul Uyeno-Park din Tokio —, înlocuind vechile grădini de arbori mărunți și cocheji. Răsăriră prăvălii cu vitrine ca ale noastre, în care vînzătorii știu să zîmbească și mai dulce decît cei din Europa și cumpărătorii, și mai bine primiți, stau la pămînt înaintea mărfurilor și primesc ceașca de ccaiū fără zahăr care se dă și se ia ori-unde. Lumina electrică răspîndi asupra stradei largi și clădirilor nouă raze albe ca ale lunii, așa de mult cîntată, în comparații gingașe și neobișnuite pentru noi, de poezii iaponesi, ucenici fini, *prețioși* ai Chinezilor. Tramvaietele electrice străbătură arterele de căpetenie ale așezărilor orașenești reînnoite. Ministeretele, multe edificii publice se înălțară, până la un cutremur mai mînios, din cărămidă și piatră. În cetatea împărătească, *Jiro*,

cuprinsă, după obiceiul chinez, al oraşelor făcute din cercuri concentrice, fiecare cu altă populaţie şi pentru alte scopuri, în mijlocul capitalei Tokio. vechile ziduri se lăsară în părăsire, raţe se scaldară în mlăştini pe locul unde păziseră ostaşii în rochiile de mătasă ai Şogunului, dar din mijlocul grădinilor bogate se ridică un nou palat ca la Paris, la Londra, la Berlin, pentru Suveranul constituţional.

Mijloacele de transport se schimbă. Pe unde înaintaseră în sudoarea feţei, călcînd pe îngusta cărare pietroasă, hamalii încărcăţi cu mărfuri, trece astăzi locomotiva tîrînd vagoane mici pentru oamenii mici şi cantităţi enorme de produse şi fabricate. Sînt acum în Iaponia 803 mile de căi ferate ale Statului şi 2.800 ale celor 58, *cincizeci şi opt*, de companii; în 1901—2 s'aŭ numărat 112.000.000 de bilete vîndute şi 14 milioane de tone de mărfuri transportate. În porturile care adăpostisera turme de jonce sfoase, cu înnalte catarguri, aşteaptă ceasul plecării sau se odihnesc de călătorie puternicele vapoare ale «Societăţii de Navigaţie Iaponeză» (Nippon Yusen Kais'ia), care face o mare concurenţă companiilor engleze: ea întrebunţează nu mai puţin de 80 de steameri şi ţine pentru razboiu la dispoziţia Statului un mare număr de vase. Negustorul, corăbierul iapones sînt cunoscuţi acum în toate colţurile Asiei răsăritene: de la Vladivostoc până la Hongcong.

Vechile industrii naţionale: mătasa, ţesetoria, căpătarea o nouă viaţă. Se găsiră cărbuni, şi lucrul minelor de metale se începu cu alte mijloace

și cu altă putere: astfel se căpătară brațele mecanice și hrana de foc a usinelor. Ispitiți cu făgăduieli de teatre populare, de ceainării, de petreceri, lucrătorii alergară din toate satele archipelagului, închiriindu-se pe o leafă de nimic, numai să trăiască în orașele de minuni. Egoismul fabricanților, în cari trăia gustul de întrecere, de luptă, de pradă, al samurailor de odinioară, nu cruță nici pe femei, nici pe copiii nevrîstnici, dintre cari copii, mai mici de paisprezece ani, 13.000 lucrează în fabricile din Osaka. Până astăzi mulțimile se îngrămădesc la lucrul de zi și de noapte, cu atâtea ceasuri de sfortare, cîte nu le impune nici cel mai crud capitalist european, ca să primească batjocura de 50 de bani pe zi, din cari cea mai mare parte se oprește încă pentru mîncare. Cu toată lipsa de bani—căci se împrumută și cu 18° —, furia fabricării mașiniste nu se oprește: industria reprezintă astăzi o cincime din venitul național. Produsele ieftene se răspîndesc pe toate piețele asiatice vecine. Comerțul exterior cra la 1868 de 26.000.000 de *ien*, astăzi el atinge suma de 508.000.000. Banca Națională și Banca Numerariului ajută schimbul. Coborîtorii *samurailor* și-au uitat cu totul strămoșii, și ei lucrează alături cu fiii de țeranî și cu aventurierii norocoși la învîrtirea roților speculației neînfrîmate, care și aici face pe încetul mîndria țerii și ruina rasei și a pămîntului. Astăzi marea industrie iaponesă e în mîna capitaliștilor, inginerilor și lucrătorilor iaponeși.

Maî grei se primeşte o cultură intelectuală, o educaţie. Iaponesii aveaî vechia lor imitaţie chineză, care li se păruse veacuri întregi că răspunde la orice nevoie. Şi aici însă ei ţinură să ajungă Europa.

Învăţămîntul lor primar, cu toată nespusa greutate a cetitului şi scrisului, e foarte bun. Iaponia are astăzi vre-o 28.500 de şcoli elementare, cu peste 4.000.000 de elevi; faţă de cifra populaţiei copilăreşti, învaţă carte — şcoala primară fiind obligatorie, afară de casul unei sărăcii prea mari sau al forţii majore — 64,22^o, sau, dacă se consideră numai băieţii, populaţia şcolară e de 79°/₁₀. Toate ţerile balcanice şi Rusia, ca si multe părţi din Austro-Ungaria — şi ca şi România —, sînt lăsate departe în urmă. Oarele de studiu sînt numai 24—28 pe săptămîină. E un curs inferior şi un curs superior, de cîte patru ani: şcoala, începută la şese ani, se mîntuie abia la 14. Cheltuielile Statului sînt de 75.000.000.

Şcoala secundară e slabă. Sînt colegii, în care elevii, cari plătesc, staî internî timp de cinci ani (cari se pot începe la vîrsta de 12) şi un an complementar. Vin apoi ca un curs superior alţi trei-patru ani la cele opt şcoli superioare. Instalaţia e păcătoasă, lipsesc lucrurile cele mai elementare; profesorii, foarte rău plătiţi pentru cele 28—31 de oare ce dau pe săptămîină, sînt dezgustaţi şi despreţuiţi; şcolarii învaţă pe de rost, sînt nesănătoşi şi destrăbălaţi. Un observator pune aceste colegii miserabile mai pe jos decît cele din Brasilia şi Paraguay, ccia ce nu înseamnă puţin lucru.

Particulari ca Ocuma și Tocusava au întemeiat școlii model, europenisînd astfel frumosul obicei național de a ține în casă fără plată cît se poate mai mulți studenți săraci. Școlile militare pot fi puse alături cu cele mai bune, și ele dau un admirabil corp de ofițeri, învățați, activi, bine crescuți și însuflețiți de un puternic simț de onoare: după trei ani de școală militară inferioară (sînt șase instituții) se trece la școala centrală preparatoare, care mai ține doi ani, apoi, pentru un an, la regiment, apoi iarăși în școală; după cîteva luni de stagiu, tînărul ajunge în sfîrșit sublocotenent. Școala de limbă, școala de nobili sînt însă foarte insuficiente.

Există și două Universități: cea din Tokio, fondată în 1877, și una, de tot nouă, în Kioto, vechea capitală sfîntă. Ele au rectori și un consiliu de profesori, asemenea cu Senatul nostru universitar. Facultățile sînt mai multe decît în Europa; lipsește Facultatea de teologie, căci Iaponezii stau nelămuriți între șintoism și budism, desprețuiesc «religia inferioară» a creștinismului, își bat capul teoretic să întemeieze un raționalism nou, care nu poate avea valoare religioasă, și, de drept, nu cred în nimic decît în zeul Ambiției; în schimb, ei au o Facultate de agricultură și una de Inginerie. Acestea din urmă sînt bune, ca și Facultatea de medicină și cea de științe; celelalte două stau de tot jos. Cultura chineză nu e bună de nimic, în ceia ce privește abstracțiile; cultura europeană nu poate fi încă înțeleasă cum trebuie. Profesorii străini —

cari au dispărut până astăzi aproape cu totul — au întâmpinat și piedeca neînvinsă a slabei cunoștinții de limbă europeană a studenților, a oboselelor lor, după întâiele studii de scriere, citire, gramatică, a deprinderii cu învățarea pe de rost a oricărui lucru. Profesorii indigeni s'au pregătit mai toți în străinătate, dar, la Drept și Litere, ei nu-și găsesc drumul, repetă rău cursuri auzite de dinșii în tinerețe (ca, până alaltăieri, la noi), ieaș lectii particulare (aceiași observații) și fac politică (precum se face la noi și până astăzi), — în parte și pentru că altfel, plătiți cu cel mult 3.000 de lei pe an, ei n'ar avea cu ce trăi. Școala de Înnalte Studii (*University Hall*) și noua Universitate de fete n'au o mai strălucită situație.

În acest domeniu, cel mai greu de prefăcut, era nouă a izbutit mai puțin, neputând schimba rasa, nici desființa trecutul, neputând importa sentimentele sincere și ideile reale ca piesele unei mașini, croiala unei haine ori articolele unei Constituții, unui Cod.

În politică e astăzi zăpăceală, corupție, lipsă de respect și de credință; după zguduitura din 1889, apa e încă tulbure; dar ea se va limpezi, căci, dacă nu noțiunea de patrie, Iaponesii au într'un grad înalt sentimentul de solidaritate a rasei. În industrie și comerț, sînt mari lipsuri încă, cum nici nu se putea altfel: lucrătorul n'are perseveranța, interesul pentru meșteșug ale celui european; instalațiile, pripite, nu se înfățișează frumos; o tra-

diție de cinste nu călăuzește pe negustor, căruia pentru aceia îi și lipsește creditul în străinătate. Capitalul n'ajunge, și Iaponesul nu poate da, cum nu poate da Românul, ceia ce reclamă străinul înaintea de a-și aduce aurul: dreptul de a stăpîni pămîntul (în Iaponia i s'a dat numai suprafața: dreptul adecă de a clădi și a planta). Orî-cum vor fi roadele politicii exterioare, ea nu poate ruina pe un popor de 45.000.000, stăpîn pe 380.000 de km. pătrați și încunjurat de o Mare fecundă, pe un popor care numai de la 1889 s'a înmulțit cu colosală sumă de 5.000.000 și mai bine, — orîcum vor fi, zic, aceste roade, Iaponia va avea în cincîzeci de ani o puternică viață economică normală și un regim politic mai potrivit cu dînsa. Pentru cultura inimii și a gîndului în direcția nouă — căci la cea veche, hotărît că nu se mai poate întoarce —, va trebui însă un timp ce nu se poate prevedea.

Arta de odinioară, de imutabilitate chineză, înșirînd imitatorii de-a lungul veacurilor — Hokusai, «mai vestit în străinătate decît în Iaponia» (Bellessart), e și el un imitator — nu dă nimic nou și pierde pe încetul și cinstea reproducerii; noua lume democratică se desinteresează de ea: nu mai admiră și aproape nu mai cumpără. Legendele trăiesc încă în popor, dar teatrul popular, realist, bogat, variat, zgomotos, decade; și Sada-Iaco, — artista care a călătorit și pe la noi — împreună cu soțul ei, scriitor dramatic, actor, aŭ încercat să dea noilor Iaponeși o traducere din Pailleron, care a fost primită, firește, cu căscături și rîsete.

Vechile romane de aventuri au încetat. Poesia nu poate ieși din comparațiile tradiționale, plăcute pentru cine nu-și dă samă cât sînt de usate; ca și un roman de moravuri, o poezie personală, subiectivă, o poezie de iubire nu se poate închipui încă pe multă vreme. Filologie iaponesă nu există; Englesii, Francesii sînt singurii cari au studiat științific interesanta limbă, care oglindește cu totul alt suflet. Lucrări de etnografie fac numai străinii. Cronicile au încetat, fără să facă loc istoriei, care nici n'ar fi îngăduită. Filosofie nu se poate scrie într'o limbă care e așa de neputincioasă să exprime abstracții. Literatura nouă, sînt până acum numai ziarele, care studiază viața zi de zi în cronicile scandaloase sau denunță fără sfială, cu amărăciunea mîndriei jignite, păcatele, viciile și neajunsurile obișnuite în epoce de crasă.

5. Expansiunea iaponesă.

Viața Iaponesului din clasele stăpînitore a fost totdeauna o luptă; simțirea lui de căpetenie a fost mîndria, trufia de a stăpîni, de a robi și umili. Vechiul *samurai* a fost desființat prin Constituție, dar nici-o Constituție n'are puterea de a desființa suflete. Și sufletul feudal trăiește în Iaponia; el e chiar *sufletul Iaponiei*. De la el pornesc înarmările uriașe, jertfele mai presus de orice laudă, tratatele de egalitate cu Europa, legăturile pentru războaie, luptele. Iaponia nu s'a împăcat, nu s'a înfrățit cu «dobitocul» (*baka*) de străin, pe care ține așa de mult să-l imite complet: tocmai

ca să scape de el, ca să-l învingă și să-l înlătore i-a luat el — ca Făt Frumos cel tânăr, buzduganul bătrînului zmeu — toate uneltele de stăpînire, pe care e încredințat că le poate mînuî mai bine, căci el ca om e superior, țara lui e mai bună decît oamenii și locurile de aiurea. Prefacerea e o viclenie, pentru a face cîndva din Iaponia centrul lumii, ultima și cea mai strălucitoare vatră a focului culturii omenești. Prea mult l-a apăsător, l-a exploatat și l-a jignit toată lumea : el vrea pentru sine patria sa de insule, țermurile vecine pe care aș călcat strămoșii cuceritorii, rasa galbenă din care face parte, oceanul în mijlocul căruia l-aș așezat zeii. Olandesul, Englesul aș voit să-l robească economiceste, călugării creștini aș vrut să-î calce în picioare legea, cum fac și astăzi misionarii francesi, pastorii, popii ortodocși ai Țarului, salutiștii cari se amestecă în instituția națională care e Ioșivara ; Puterile i-aș impus tribunale consulare ca în Turcia ; Rușii i-aș smuls partea de sud a insulei Sacalien, de-a lungul Siberiei, ei aș arătat pofta de a se cuibări în Ieso ; biserica lor din Tokio e cea mai mare clădire din tot orașul, și ea e supt ochii lui Mușu-Hito, de cîte ori el privește asupra Capitalei sale,—o biserică de paradă, de amenințare, care pare a făgădui anexarea în viitor ; atîta vreme toată lumea Apusului a calificat de «barbari» pe aceia cari se simțiau destul de harnici și de ageri ca să poată aș ajunge din cîteva sărituri elastice *puterea* orișicui.

Deci ei s'aș pus pe lucru, nepierzînd din ve-

dere, în mijlocul frământărilor politicii interne, marele lor scop. Oastea a ieșit ca din pământ: sute de mii de oameni perfect înarmați și avînd credința că poarta morții e un arc de triumf pentru acela ce se îndreaptă de bună voie spre dînsa. Meșteri în tehnică, ei au făcut-o în același timp și o mașină de precizie desăvîrșită: serviciile lor de transport, geniul lor, intendența lor sînt neîntrecute; ei știu de la început tot ce vor face, cînd îl vor face și au mijloacele întregi la îndemînă. Ascultarea de superior e aceeași ca în vremea cînd *samuraii* trăiau din sufletul, din vorba, din gestul, din căutătura lui *daimio*. Flota lor domină de mult Mările Răsăritului: modernă, bogată și minunat servită. Mai mult pentru mîndria steagului alb cu globul roșu al soarelui au făcut ei datoria, care e destul de grea pentru un popor simplu și sărac, de 1 miliard, 250 de milioane de lei; pentru aceia au votat ei în trei ani, cu toată împotrivirea unor elemente din Cameră, 250.000.000 de lei de impozite nouă: de la 1893 la 1901 cheltuielile s'au făcut de două ori și jumătate mai mari și budgetul s'a ridicat la peste 250.000.000 de ieni; în același timp, cheltuielile pentru armată s'au înzecit.

Iaponia voia să scape întăiu de umilința capitulațiilor, a jurisdicției străine pe pămîntul ei, pentru străini. După reformarea europeană a justiției, această țintă s'a atins, în 1899. Tribunalele iaponese nu sînt un model: se zice că ele părănesc, vădit, pe localnici și nu recunosc oarecare necesități morale, care, ce e dreptul, n'au valoare

pentru orice popor. Și aici se poate aștepta mai mult de la viitor.

Al doilea scop era recunoașterea ca Putere mare, de o potrivă îndreptățită cu Statele conducătoare ale lumii, recunoașterea ca Putere militară și colonială, cum sînt acele State. Războiul cu China, în 1894, era minunat potrivit pentru aceasta. El a fost calificat, ținîndu-se samă de pierderile neînsemnate, de o primblare militară. A fost o primblare militară, fiindcă a izbutit: dacă însă străbaterăa acelor ținuturi dușmane n'ar fi izbutit, ar fi fost, în loc de aceasta, un mare desastru militar.

De sigur că Iaponia visa ca răsplată Coreia, țintă în toate timpurile a nevoii de extensiune iaponesă. Coreia și Iaponia par în adevăr tot așa de strîns legate ca și Siria și Egiptul, Italia și coasta balcanică a Adriaticei, stăpînirca pe coasta de Nord a Mediteranei și pe marginea nordică a continentului african. O companie iaponesă a voit să facă în Coreea linia ferată de la Seul la Fusan; Iaponesii s'au înfățișat totdeauna în regatul peninsular ca învățători în opera de civilizație; în comerțul foarte slab al Coreii, Iaponia are partea preponderantă; emigrația de elemente rele și bune din Iaponia se face în porturile coreiene; armata iaponesă, care a străbătut în 1894 Coreia și Manciuria, cunoaște regatul vecin ca țara ei proprie. E vădit că peste cîteva zeci de ani nu va mai exista Coreia, cu toată încercarea ei de a se înarma, cu tot titlul de Împărat, de Mare-Împărat, ce și-a luat suveranul ei, cu toată pompa și mîn-

dria de care se încunjură Curtea, cu toată Constituția, măsurile privitoare la felul pipei și hainei și apoi întoarcerea la vechiul regim absolutist. Însă, dacă peninsula va cădea, Rușii sînt acei ce aŭ, din imensa Siberie, — strașnic punct de razim, — mîna întinsă asupra ei. Iaponia se poate apăra de această naștere a unei primejdii care-î amenință viața chiar, numai cucerind *ea* Coreia. Ceia ce e pentru Rusia un lux de glorie, e pentru Iaponia o nevoie, plăcută sau neplăcută. Pentru dînsa cucerirea e o asigurare.

Însă Franța, Rusia și Germania, care aveaŭ scopurile lor particulare în Extremul-Orient, aŭ împiedecat anexarea. Iaponezii aŭ căpătat Formosa: o insulă mare cu greutatea mării și foloase puține. Cuceritorii găsiră aici revolta, lenea, sărăcia, și până astăzi această posesiune cu 2.500.000 de locuitori pe 25.000 de km. pătrați, e o încercare a răbdării funcționarilor iaponezi și o grea povară pentru budgetul Iaponiei: cheltuielile sînt de patru ori mai mari decît veniturile.

Locuitorii din Formosa nu sînt multămiți cu stăpînirea fraților mai mici de aceeași rasă galbenă. Chinesii n'aŭ căpătat în nemăsurata lor trufie, prin înfrîngerea din 1894, pe care n'o simt mai mult decît altele, credința că «fiii de maimuță» de odinioară sînt un popor serios, avînd un viitor. Coreienii se dau pe rînd Rușilor și Iaponesilor, și măsuri sălbatece, ca uciderea reginei Coreii de un ofițer iapones, întîmplată mai dăunăzî, nu sînt făcute ca să cîștige tocmai mult pe acești demni

Chinezi ai Nordului. Totuși Iaponia are nevoie de întreaga rasă galbenă, dacă ține să îndeplinească visurile ei mărețe. Dar ea nu se poate răzima pe simpatii, ci trebuie să se impuie — ca Prusia, Germaniei și ca Sardinia, Italiei — prin forță.

După războiul din 1894, care a dovedit lumii și atitor Iaponezi, cari poate că se mai îndoiau, ce preț are forța armată a Împărăției, urmară *închirierile* din 1898. Cu o adîncă durere și îngrijorare trebuia să vadă Iaponezii așezarea Rușilor în Port-Arthur, strajă a Coreii, din care zeci de milioane făcură, încă mai mult decît era, o cetate de o putere extraordinară, în Dalny, alt port nou.

Totuși ei încercaseră încă o politică pașnică, hotărînd, prin tratativele din 1897, sferile de influență ale lor și ale Rușilor în Coreea, rîvnită de unii ca și de ceilalți. Din campania de la 1900 contra Chinei, în care toate armatele mari ale lumii putură să-și dea samă, prin observație directă, că Iaponezii sînt egali lor, Iaponia nu se alese cu nimic, pe cînd Rusia ocupa *provisoriu* Manciuria. Provisorat rusesc de o potrivă cu provisoratul austro-ungar în Bosnia și Herțegovina.

Dacă Iaponia nu voia să ajungă ea însăși cîndva o Coreie, care să-și simtă însă rușinea și să se chinuiască de dînsa, dacă nu voia să-și jertfească toate progresele și tot viitorul, ea trebuia să cerce măsurile cu putință și cele cu neputință pentru a scoate pe dușmanul cel mai înviersunat și mai batjocoritor din noua sa stăpînire, smulsă Chinei oarbe și nevolnice, uriașului senil, înfumurat și leneș.

Anglia, veșnica rivală a Rusiei în Asia, se oferi ca aliată. Ea a fost totdeauna mai bucuroasă a se bate prin alții: știind puterea navală a Iaponeșilor, văzînd mobilitatea, devotamentul și savanta echipare și conducere a lor, Anglia socoti că primejdia economică din partea Iaponiei e mai mică decît primejdia politică din partea Rusiei și că aceasta se poate slăbi printr'un conflict ruso-iapones. De altmintrelea, ea își rezervă să intervie în clipa aceia cînd va crede de cuviință.

Tratatul cu Anglia, pe care nimic nu-l prevestise, fu iscălit la 30 Ianuar 1902, cînd abia se încheiase lupta Englesilor în Africa de sud cu Buriî. El se înfățișa ca o măsură conservatoare în Asia Răsăriteană, ca o ocrotire a neatîrnării Chinei și Coreii, ca o asigurare a egalei îndreptățiri comerciale în aceste locuri de vînzare. Contractanții declarau că ei n'aũ asupra acelor două țeri nici-o «tendință agresivă». Fie-care din ei rămînea liber să ia măsurile ce vrea față de altă Putere sau față de mișcări revoluționare în China și Coreia; în cas de război, decî, cealaltă parte va fi neutră și va împiedeca pe alt cineva să se amestece sau, dacă nu va izbuti întru aceasta, va ajuta aliata în toate pînă la pace. Învoiala avea o durată de cincî ani.

Rusia și Franța declarară îndată că vor face și ele tocmai așa, bucurîndu-se însă foarte mult de înțelegerea din Ianuar, care garantă o stare de lucruri în China și Coreia, ce formă și «basa politiciî» acestorlalte două Puteri.

Apoi, pentru a-și legitima situația în Manciuria — care era până atunci curată usurpație, supt cuvînt că este de apărat partea din calea ferată a trans-siberianului, care trece prin această provincie — Rusia se înțelese cu China, la 12 April 1902, pentru evacuarea treptată a Manciuriei.

La 1903 se termina sorocul. Iaponia aminti aceasta Rusiei și primi în schimb propuneră de împărțeală, în care Rusia-și rezervă, firește, partea leului. După multe luni pierdute, Iaponia, care se vede bine că era singura pregătită de un război, deschise lupta, rechemîndu-și ambasadorul de la Petersburg și torpilînd flota rusească din Port-Arthur (Februar 1904).

CARTEA III

RUSIA ASIATICA

1. Alcătuirea coloniei rusești Siberia.

Există astăzi o Rusie asiatică, așa de întinsă, încît cuprinde aproape jumătate din acest continent, care el însuși e aproape de cinci ori atît de mare cît Europa. Odată exista o Mongolie europeană, care era Rusia de astăzi și forma una din sfărîmăturile marii Împărății a lui Gingishan. În veacul al XIV-lea, Slaviî din Rusia scuturară jugul mongolic, pe care-l purtau de peste o sută de ani. Tatarii fură strînși în cîteva Hanate, rămășițe dintr'un fragment. Ceî de peste Volga, cu cari avu să se lupte Polonia din veacul al XV-lea și Moldova lui Ștefan-cel-Mare, se împărțiră între Hanul Cazanului și acela din Astrahan, cari stăpîniau pînă la Ural, graniță artificială dintre Europa și Asia. Ivan cel Groaznic puse capăt vieții acestor două stăpîniri păgîne și ajunse astfel spre Răsărit paznicul Europei, precum aũ vrut să fie de acolo înaintea toți urmașii săi: Țarii împărătești din Moscova. El se opri acolo, și Rusia fu prea slabă după dînsul ca să înainteze în Asia.

Mongoliî numesc *cazac* pe acela care se chema la noi în alte timpuri pribeag, pe cel ce a plecat și

nu se poate întoarce, pe exilatul politic. Ca multe alte nume și datini, ei aduseră în Rusia și pe aceia a *Căzăciei*. Rîuri mari, late, curg aici, prin ținuturi pustii, în stepa goală, înfășurîndu-se ici și colo în taina desigurilor de trestii și rogoz, rupîndu-se în cracuri rătăcitoare, care închid marii ostroave nelocuite, a căror buruiană crește înaltă și deasă ca o pădure. Ele nu ating Marea-Neagră sau prelungirea ei, Marea de Azov, decît după această șagă leneșă a apelor mîloase. Nicăiri Cazacul nu poate fi mai bine decît în aceste ascunzătorii și locuri de pîndă, de unde-și poate chema tovarășii printre toți obijduiții, flămînzii, lacomi și împovărații de păcate. Stepă duce către Apus și Răsărit spre pradă îmbielșugată; iar în jos scînteie luciul Mării, căreia i se încredințează șeica aspră, scobită într'un vechi trunchi de copac, pentru ca vîntul și valurile s'o ducă spre porturile pline de bogății.

Cazacii trăiră fără stăpîni vreme de un veac aproape. Ei erau la Nipru, la Don și în Volga: cei d'întăiu aveau a face cu Turcii și cu Tatarii Crimeii și ai «locurilor pustii» dintre Nipru și Nistru; ceilalți furați, răzbunători, prada Tatarilor din Hanatele răsăritene. Cam pe aceiași vreme cînd Cazacii Apusului se plecară înaintea căpeteniilor Poloniei vecine: un Rege Ștefan Báthory, un Hatman Ioan Zamoyski, Cazacii Niprului și Volgei ajunseră supt ascultarea Țarului ce-și pusese dregătorii în locurile de unde stăpîniseră cei doi Hanți din margine. Statul moscovit, *muscălesc*, putu să întrebui-

teze de acuin înaintea pentru faptele cele mai îndrăznețe și mai primejdioase pe acești copii sălbateci ai stepei. Când Țarul n'avea nimic de cerut de la dînșii, voinicii, a căror viață se încheia întreagă în vitejie și jaf, își părăsiau stanițele și plecau în goana cailor, lucrînd pe socoteala și pe răspunderea lor.

Ei nu știau de hotarele dintre țeri și, încă mai puțin, de granițele pe care învățații le trag între continente. Înălțimile Uralului și apa ce se desface din ele ca să ajungă în lacul închis, în «Marea Moartă» a Caspiceii, erau pentru dînșii niște dealuri și un rîu oarecare. Se găsi cine să întrebuițeze rătăcirile lor războinice, adesea învingătoare.

De Hanatul de Cazan, se ținuseră cîteva din triburile finese și turcești, ce rătăciau de la Volga la Irțiș, de la rîul Cama până la cele două mari lacuri: Caspica și Aralul, iar, la Răsărit de dinsele, Balcașul. Aceste triburi se asemănau prin ochii mici ai Finului său fața neagră a rasei uralo-altaice, prin lungul păr nepieptănat, hainele de blănuri murdare, hrana cu lapte bătut și carne de cal, plăcerea de a vărsa sînge, obiceiul de a-și cumpăra femeile: pe cele grase mult mai scump decît pe celelalte. Acești vasali ai Hanului, cari-și recunoșteaau legătura numai prin plata *soroacelor* (*timbres*, *Zimmer*) de soboli și samuri, se chemau Mordvi, Ciuvași, Ceremiși, Votiaci, în țara căroră se ridica orașul Perm, și Bașchiri. Aceștia din urmă erau priviți ca cei mai strașnici luptători, între

aceste mulțimi, care amintiau pe rudele lor de odinioară: Hunii. De dînșii se temeau și Calmucii, Chirghisii, de același neam, mari ucigași, cari, în seminții fără odihnă, roiau dincolo de Astrahan, unde, mai tîrziu, unii dintre dînșii veniau la bîlciturile cele mari cu produsele vînatului lor, singura bogăție și singura marfă. Samoiezii din Nord, bieți Fini mărunței, ca aceia de lingă coasta Rusiei de la Oceanul Înghețat, sau ca Laponii din Suedia, pescari cu mintea înghețată de strașnicul frig veșnic, tovarăși blajini ai renului prieten, tremurau înaintea acestei Turcimi sălbatece. Unii dintre hoții stepei asculta încă de Hanul din Sibir, a cărui putere, puțin însemnată și slăbită încă prin lupte pentru stăpînire, se întemeiasă odată cu aceia a Hanilor din Cazan și Astrahan și nu era să fie mult mai îndelung decît aceasta.

Luptătorii pentru tron în Sibir recunoscură pe rînd suzeranitatea marelui domn creștin ce venia de la Apus, cucerind: Ivan Groaznicul. Acesta se folosise de închinarea lor pentru a da întinse drepturi, în toate țerile asiatice vecine, unor negustori bogați și inimoși, Strogonovii: ei puteau să întemeieze orașe, să fie ostași, să încheie tratate, să exploateze minele ce erau ascunse, ca și în Urali, supt pămîntul sterp al «Siberiei», al Sibirului. Cînd Hanul Cucium lovi așezările familiei și o împiedecă de a-și căuta de negoțul cu blănii și metale, se ceru ajutorul Cazacilor, și Iermac Timofeevici, a cărui statuie împodobește astăzi unul din orașele provinciei, care prin el s'a deschis pentru civilizație,

strinse vre-o opt sute de oameni și plecă, în numele lui Dumnezeu, al Sfântului Nicolae, căruia Cazaci i-au închinat apoi mai toate bisericile din colonie, al tătucăi Țarul, din care voiau să facă un Han al Sibirului păgîn, și în numele negustorilor cari dădeau plata, — asupra Tatarilor și Turcilor, în anul 1579. El nu văzu sfârșitul veacului, pierind în cursul silințelor sale, dar până atunci, după moartea lui, Tobolsk, Tomsk chiar, orașele de pe mănunchiul de rîuri Obi-Irtiș, fusese înălțate. Ele erau la început numai stanițe căzăcești, în care Țarul își trimise Voevozii; strade drepte de sat rusesc, cu căsuțe de lemn; împrejur se făcea puțină grădinărie, fin pentru cai. Țerani erau și ostași. O stare de lucruri ca aceia a colonilor americani din întâiele timpuri în Ținuturile Vestului locuite de Pieile Roșii, care stăteau neconținut la pîndă ca să atace fortul și gospodăriile strinse supt aripile lui. Cucium peri în 1600.

Se strecurară apoi cîteva zeci de ani, în care Rusia, prinsă ea însăși de războaie interioare, pentru stabilirea dinastiei Romanovilor, nu putu să se îngrijească prea mult de pămînturile ei din Asia. Ele n'aveau, la dreptul socotind, nici-o graniță. De la Obi înainte, locuiau tot triburi turco-finese, Ostiaci, Tunguzi, Iacuți, Ciuci, cărora le lipsia însă orice organizare, și cari erau gata a se înfățișa oricînd înaintea Rușilor, impunătorii prin înfățișarea lor, prin armele lor de foc, pentru a li aduce daruri de miei, birul de blăni, numai să fie încredințați că nu li se va face nici-un rău.

Maî primejdioşî puteaŭ fi Mongoliî, de la Sud-Est, pe malurile râului Amur, care ducea din munţii Altai, vestiţi pentru aur, la Oceanul Răsăritului Pacificul. Putea să fie iarăşi teamă de o împotrivire a Chinesilor, uniţi cu Mongoliî prin cucerirea lui Gingishan, cu toate că deosebitele căpeteniî mongolice nu maî întrebaŭ acum pe «Fiul Cerului». Dar în 1644 se stinse în frământări îndelungate şi sălbatece dinastia «curat chineză» a familiei Ming, care dură de la 1368 în Scaunul împărătesc al Chinei, şi dinastia manciură Ţing, care stăpîneşte şi astăzi, luă puterea asupra Împărăţiei din Mijloc.

Al doilea dintre Romanovi, Alexe, putu să aibă iarăşi grija marilor ţinuturi neapărate. care duceaŭ la China şi la o Mare maî blîndă.

Teodor Baicov călători în China încă de la 1653, şi alţi doi îl urmară prin anii 70. Apoi, un anume Simion Protopopov venit din Saxonia, arată, cel d'întăiŭ, ce mare folos s'ar putea trage din deschiderea de drumuri prin Sibir şi părţile legate de dinsul, până în marea Împărăţie a Chitaiei (numele rusesc pentru China). El împărtăşi vederile sale agerului şi învăţatului boer Artimon Matveev. Şi ducele Ernest de Saxonia scria Ţarului, la 15 Decembre 7183 (1685), pentru a-î învedera nevoia noiî căi de negoţ: «Cu un chip maî lesnicios ar merge aceste articole de comerţ, dacă s'ar găsi un drum care să ducă din Împărăţia Sibirului, de la Oceanul Nordic spre Răsărit. . . Astfel, Rusia se va îmbogăţi cu aur şi argint, cu pietre scumpe, plante mirositoare şi medicale, şi

cu orî-ce lucru de preț, căpătînd apoi și Țarul inițiator o glorie și o cinste nemuritoare».

Matveev recomandă Țarului pentru această misiune pe un fugar *moldovean*, boierinaș din Vaslui, pe Spătarul Nicolae Cîrniul Milescul, un om foarte lumînat, foarte pătrunzător, cunoscător de multe limbi, de la cea latină până la cea chineză, neastîmpărat și neobosit, care nu-și găsisese prețuire în țara sa, unde pierduse nasul pentru trădare și acum învăța carte pe copiii lui Matveev în Moscova. El plecă de aici cu instrucții, porunci și o suită la 2 Maiu 1675 și stătu ani de zile pe cale, dar pătrunse până la Peching și-și îndeplini misiunea.

El a lăsat trei cărți asupra călătoriei sale, și e interesant a scoate din scrisele acestui Român știri asupra unor locuri și popoare despre care e vorba zilnic astăzi în noutățile despre război.

Iată lacul Baical, la obîrșia rîului Lena, acel lac peste care s'au întins șine de fier, pentru trecerea oștilor ce merg în Mancuria asupra Iaponesilor: «Iarna, lacul începe a îngheța, de la Sfîntul Nicolae saî de la Bobotează. Ghiața, care ține până prin luna lui Maiu, ajunge la o grosime de un stîngen și mai bine: de aceia se umblă pe ea cu săniile, dar nu fără primejdie, căci adesea masa apei, vrînd să răsufle, crapă coaja; ci curînd ea se lipește la loc cu un vuiet mare și cu trosnituri. Totdeauna iarna în Baical se aude supt ghiață un vuiet puternic, ca de tuncet.»

Iată caracteristica pe care o dă el despre Co-

reienî: «Coreienii aceia sînt foarte potriviți pentru trebile războiului și viteji și de o potrivă cu ostașii din insula Iaponia, ca unii ce sînt mai la Miază-Noapte».

Iar despre Iaponia însăși Spătarul moldovean, în slujba Țarului, socoate că nimeni n'a fost acolo, nici Rus, nici un alt neam. «Nimeni nu poate ști dacă [Siberia] se unește cu partea de sus a noului pămînt american sau nu, cu toate că mulți pretind că există între acest cap și America un golf, însă geografii trebuie să se întemeieze, nu pe cugetări logice, ci pe fapte și călătorii».

Urmarea călătoriei lui Nicolae fu deschiderea drumului pînă la Tobolsk, cu case de lemn din zece în zece leghî, în care stateau țeranii ce-și aveau pămînt și țineau cîte trei cai pe cari-î închiriau drumeților. Parî arătau drumul de-asupra nămeților de zăpadă, cu cari o lungă iarnă acopere pînă în Maiu toată țara. Osîndiții, prinșii de război, începură a se trimete aici, și ei, fiind iertați de altă pedeapsă, erau îndatoriți a fi hangii drumului mare; erau datorî să țină cîni deprinși a căuta pe călătorul înnomolit.

Așa se făcu pînă la începutul veacului al XIX-lea, și mai mult în epoca Ecaterinei, înaintarea graniții siberiene pînă la Ocean, întemeindu-se orașe la fiecare rîu mare, curgînd spre Marea ghețurilor: Ieniseisc la Ienisei, Iacuțc la Lena, iar pe malul Pacificului Petropavlovsc, în Camciatca, și Ochotsk, pe Marea cu același nume, amîndouă cercetate numai de cîțiva rari negustori englesi și

întrebuințate ca punct de plecare pentru vânătorii de focc.

Insulele Curile, care fură date apoî Iapouiei în schimb pentru Sacalin, începură a fi cunoscute de la 1713, cînd fură descoperite de corăbierii ce plecaseră din Camciatca vecină; la 1779 ele erau toate supuse Țarului, fără ca acesta să se fi amestecat de-a dreptul. Din Insulele Aleutice, întinse ca o coardă peste Marea de Bering, ei ajunseră chiar pe coasta Americii, în Alasca, pe care au părăsit-o mai dăunăzi.

La Sud se iviră așezările: Ircuțc pe Baical, Chiahta unde se face atingerea cu Mongolii, Nercinsc și Blagovieșcensc. Relațiile cu China ajunseră zilnice, și cu mult timp înaintea negocierilor cu ceilalți Europeni China dezbată în «biuroul afacerilor Mongoliei» cererile și plîngerile Muscalilor, pe cari-i privia ca vasali, neîngăduind pomenirea Țarului în rîndul întaiu. Un plenipotențiar rus, mai puțin pregătit și ager decît Spătarul Nicolae, facuse însă greșala de a încheia cu Împărăția galbenă tratatul păgubitor de la Nercinsc, în 1689, prin care părăsia în mina Chinesilor pe Mancuriu supuși; cel din 1727 nu fu mai priincios.

Străbătuta de drumuri nouă, care continua pe acela al Moldoveanului, pe deplin supusă în sfîrșit marelui Împărat creștin, stăpînul Cazacilor, colonisată cu funcționari, cu ostași, cu osîndiți, cu Cazaci și cu negustori îndrăzneți, «Sibirul» începea să fie o țară producătoare. Văile roditoare de la Apus, mulțimea de lacuri sărate risipite pretutin-

deni, ca cioburile unei oglinzi sfărîmate, minele, ca acelea de argint de la Nercinsc sau de la Argun, pescăriile, stepele deschise vînătorului, puteau îmbogăți pe particulari și Statul. Siberia, împărțită în atîtea gubernii cîte orașe mai mari, rămînea însă un pămînt de clasică exploatare, al cărui locuitor nu sînt ținuți în samă decît pentru birurile ce dau, — de pe la 1770 în bani pînă și de Tungusî, pentru munca pe care o pot aduce, pentru cumpărăturile ce fac, fără a-și părăsi străvechea îmbrăcăminte și felul de traiu moștenit dintr'un lung trecut, și pentru serviciile auxiliare pe care le pot aduce în război. Și astăzi națiunile trăiesc deosebite una de alta și silințele de deznaționalizare din Polonia și Finlanda nu sînt socotite vrednice de acești biecți oameni al întinderilor ninse; preotul ortodox predică mai mult în Iaponia decît în unele părți ale Siberiei, și vrăjitorul său vrăjitoarea Șamanismului se mai mișcă urlînd după rituri satanice, pentru a afla viitorul său a smulge lecuirea bolnavilor. Totuși, încă supt Ecaterina a II-a, țara se prefăcuse într'atîta, încît numărul Rușilor sau rușiificaților întrecea pe al localnicilor, și vestitul Pallas putea să scrie: «Dacă ținem samă de faptul că Siberia era cu mai puțin de două sute de ani în urmă un pustiu cu totul necunoscut și mult mai puțin locuit decît chiar regiunile aproape goale din Nordul Americii, nu ne putem împiedeca de a fi mirați de starca de astăzi a acestei părți a pămîntului și de numărul Rușilor ce-l locuiesc, și care întrece cu mult pe al indigenilor.

De sigur, descoperirea și cucerirea răpede a unei țeri așa de întinse, care ocupă vastele ținuturi așezate între Ural și Marea Răsăriteană, cu totul necunoscute și desăvârșit de sălbatece, sînt un veșnic monument al geniului, al spiritului străbătător și îndărătnic al neamului rusesc; trebuie să admirăm ca o capodoperă a înțelepciunii politice, felul cum a fost împoporată. Țeraniî ruși erau ceruți pretutindenî, unde se putea face agricultură, și oameniî din partea locului nu erau în stare să o facă: astfel, supt Domnia Ecaterinc, se recomanda de un cunoscător aducerea în provincia Nercinscului ca inițiatori a o mie dintre dînșii. Poloni fuseseră așezați în cercul Selenghinsc al guberniei Ircuțc, și prosperară.

Pe la 1750 generalul Manstein, care a fost cu oștile rusești și în Moldova, socoate la 1.800.000 numărul «Cazacilor Ucrainei, Donului, Iaicului, și feluritelor nații păgîne ce locuiesc Siberia, hotarele Chinei și Iaponiei». Astăzi Siberia singură are vre-o 8.000.000 de locuitori: populația orașelor mai însemnate se apropie de 40—50.000 de locuitori și o întrece chiar. Potrivit cu clima și cu împrejurările, e totuși, într'un veac și jumătate, o creștere foarte însemnată.

2. Lupta pentru întinderea Siberiei.

Stăpînirea rusească în Siberia, orî cît s'ar dezvolta, trebuie să caute Sudul. O bucată de vreme China și Iaponia fură însă țeri închise, a căror pu-

tere de împotrivire nu putea fi prețuită. Cînd popoarele din Apusul Europei făcură să sară, pentru interese de negoț, zăvoarele ruginite ale Împărăției cerești, Rușii întrebuițară împrejurările pentru a încheia și ei tratate de comerț, din care nu-i interesa decît dreptul de a-și avea ambasadorii în Peching și de a întinde de acolo mreji de corupție și spionare. Cu Iaponia se făcu tot așa: Rusia, cu scopurile ei deosebite, mergea umăr în umăr cu Anglia, Franța și America. Contele Putiatin întovărăși astfel pe Elgin și Gros. Dar Rușii avură grija în China să se înfățișeze ca buni prietenii cari cer politico, *asiatic*, față «barbaria» de care erau întovărășite reclamațiile și dorințele «dracilor de pe corăbii». Ea izbuti mai lesne, mai iute și fără nici-o cheltuială. Greșala de la Ner-cinsc fu dreasă, și China se lăsă adusă la o cesiune de teritoriu, cea d'întăiū pe care o făcea cuiva aiurea decît în porturi.

În 1847 se făcuse din partea guvernului siberian o cercetare amănunțită a cursului marclui riū Amur; în 1850-4 se înălțară la aceeași graniță cctății. Prin tratatul din Novembre 1860, încheiat de Ignatiev, se căpătă, după înțelegerea din Aigun (1858), teritoriul dintre Usuri, afluentul Amurului, care era trecut astfel, Ocean și Coreia: Manciuria intra supt laba încovoiată a nouăi stăpîniri, unde se ridică îndată un port, Vladivostoc, care înlocui cu totul bieteale așezări înghețate din Nord.

Insula Sacalien fusese împărțită până atunci între Rusia și Iaponia, care avea ȣermurile de Sud:

în fața pământului căpătat din nou — mai mult decît de două ori așa de mare ca România — marea insulă nu mai putea să aibă o garnisoană străină, ca în timpurile cînd luarea aminte a Rusiei nu era îndreptată în deosebi asupra rostului ei asiatic. Iaponesi, cari ieșeau abia din revoluția lor de la 1868, n'auvură ce face: ei trebuiră să plece în 1875, mulțămii că au căpătat în schimb partea din Curile care nu le aparținuse.

Încă din 1871, supt cuvîntul că trebuie să se asigure față de musulmanii chineși răsculați, Rusia ocupă Culgia, în Turchestanul Chinei, și nu dădu îndărăt decît, după multă vreme (în 1879), o parte numai din ceia ce hrăpise fără drept.

Rușii luară de acum înnainte măsurile de nevoie pentru a-și prelungi coasta până la Peching, anexînd Coreia, unde își trimeseră odată instructori militari și stătuitoari administrativi. Aceasta intră în curînd la mijloc între adausul teritorial al Rusiei din 1860 și un altul, fiind astfel între labele fiarei. La 1891, se dădu ucazul pentru continuarea marelui drum de fier de-a lungul Siberiei și, în călătoria sa orientală, care era să-l coste viața în Iaponia, unde fu atacat de un gardist, Țareviciul, actualul Nicolae al II-lea, deschise lucrările la Vladivostoc, unul din capete, — cellalt fiind la Moscova. Șerpuind prin ținuturile roditoare de la sudul Siberiei, calea ferată nu poate ajunge la Vladivostoc decît făcînd un colosal înconjur spre Nord sau străbătînd Manciuuria chineză: prin convenția Cassini, din 1896, Rusia,

care făcuse un împrumut Chinei, căpătă de la dînsa voia de a bate acest cuiu al Pepelei care era transsiberianul și de a exploata minele din Manciuria. În Iunie 1899 se hotărîră cheltuieli de 13.000.000, pentru a face din Vladivostoc un port de mîna întăi.

La 1898 se căpătase prin închiriare Port-Arthur, în față cu Coreia, într'un golf care ascunde capitala acestei țeri și, odată cu acest port, locul pe care începuse să se înnalțe Dalny, alt punct de ieșire la Marea caldă. Transsiberianul fu pus în legătură printr'o nouă linie a Manciuriei cu Port-Arthur.

În 1900 Manciuria, un *Hinterland*, un fond continental pentru Coreia, Manciuria, unde pătrunseră Rușii cu vreo două veacuri în urmă, fu ocupată, reținută, și, la reclamațiile Japoniei că s'a împlinit termenul, păstrată și mai departe (să ne amintim zăbava pe care o făcură Rușii la 1878, după pacea cu Turcii, în țara noastră, de a cărei ocupație militară «cu termin» vorbeau).

La 1890 Siberia avea numai o sută treizeci și cinci de kilometri de cale ferată: o rușine! Tot transportul se făcea de cărăuși. Cu scopurile militare știute, pentru a fi în stare să-și strămute oastea în Orient, se construi, destul de rău, se zice, și, grozav de scump, Transsiberianul, calea ferată colosală, pe care mergi săptămîni de zile; și linia secundară ce se desface spre Port-Arthur, închiriat de la China în 1898, fu gata în curînd. O flotă a Mărilor Asiatice se formă, din puternice corăbii moderne. După modelul viceregelui engles din Indiă, se dădu unui om, care trecea ca specialist în lu-

crurile Orientului-Extrem, amiralului Alexeiev, o situație viceregală în această margine răsăriteană a Imperiului Țarilor.

Dușmanii prevăzuți erau Anglia, care are nevoie pentru comerțul său ca aceste Mări să rămâie deschise, și Iaponia, care se desfășura ca o piedecă în fața Siberiei nouă. Cele două Puteri se uniră printr'un tratat. Rusia prețui prea puțin valoarea vecinilor din insule. Aceștia-și dădeau însă foarte bine samă de slăbiciunea flotei rusești ostasiatice față de a lor, de greutatea transportului de oameni și provisiile în acest capăt de lume, de lipsa hranei la fața locului, de dușmănia populațiilor mărginașe, de pufința unor înțelegeri cu Chinezii. Ei începură astfel, în mijlocul iernii care paralizează pe Ruși, un război care li-a adus numai onoare până acum și care e privit cu adevărată recunoștință de toți aceia, de la Marea Baltică la Oceanul Pacific și de la Oceanul Înghețat la Indiă, asupra cărora apasă amenințarea cuceririi și desnaționalisării, pentru care-și mină popoarele în luptă nemărgenita Rusie.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Prefața	III
Principalele cărți întrebuintate	V

CARTEA I C H I N A

1. Țara și locuitorii	1
2. «Pacea imperială chineză»	4
3. Religii vechi și nouă: amestecul lor	13
4. Individul și Statul	22
5. Chinezii și străinii. Legaturile vechi	27
6. China și Europa Apuscană	32

CARTEA II I A P O N I A

1. Țara și oamenii	51
2. Cîrmuirea și cultura	57
3. Era nouă și Iaponia	72
4. Europeanizarea Iaponiei	76
5. Expansiunea iaponeză	97

CARTEA III R U S I A A S I A T I C Ă

1. Alcătuirca coloniei rusești Siberia	107
2. Lupta pentru întinderea Siberiei	117

